

XIX. YÜZYILDA NESTURİLER VE İNGİLİZ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

SELAHATTİN SATILMIŞ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde diğer gayrimüslim tebaanın yararlandıkları bütün ayrıcalıklardan yararlanan Nesturiler, din ve kültürlerini serbestçe yaşayabilmişler ve bu hoşgörü ortamında XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar, aşağı yukarı dört yüz yıl kadar, dinsel ve kültürel bakımdan hiç bir asimilasyona maruz kalmadan varlıklarını sürdürebilmişlerdir¹. Osmanlı ile İran devletleri arasındaki sınır bölgesinde (Van-Musul-Urmiye üçgeni arasında) sıkışarak, XIX. yüzyıla kadar dış dünyadan ve uygarlıktan ayrı kalarak uzun bir tecrit dönemi yaşayan Nesturiler, Kürt kabileler tarafından etrafları çevrilmiş vaziyette hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemde dışarıdaki Hıristiyan dünyasından, sadece kendilerini Katolik Kilisesiyle birleştirmek isteyen Fransız misyonerler ile ilişki kurmuşlardır².

Nesturiler arasında gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleri değerlendirildiğinde, Batılı büyük devletlerin emperyalist politikalarının mevcudiyeti görülür. O zamana kadar bir koruyucusu olmayan bu dağlı halk, yabancı devletlerin çıkarlarının ön müfrezesi olmaya uygundur. Nitekim XIX. yüzyıl dikkate alındığında bu millet üzerinde gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin emperyalist girişimlere paralel olarak yoğunlaştığı görülür. XVI. yüzyılda patriklik tartışmasını istismar ederek Nesturileri parçalayan Katolik misyonerler, onları tümünden Roma Katolik Kilisesine bağlama çabasında olmuşlardır. Monroe Doktrini³ nedeniyle doğrudan askeri ve siyasi

* Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi.

¹ Cihangir İleri, "Osmanlı Devletindeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyanları", *Süryaniler ve Süryanilik I*, Haz. A. Taşgım-E.Tanrıverdi-C.Seyfeli, Orient Yay., Ankara, 2005, s. 141.

² Aziz S. Atıya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yay., İstanbul, 2005, s. 268-306.

³ Bir taraftan Avrupa devletlerinin ABD'nin yayılma alanı olan Güney Amerika kıtasına (İspanyol sömürgelerine) müdahalesini önlemek, diğer taraftan da Rusya'nın Kuzey Amerika kıtasındaki (Alaska'daki) faaliyetlerine son vermek amacıyla beşinci ABD Başkanı James Monroe'nun 2 Aralık 1823 tarihinde Kongreye sunduğu mesajdır. ABD bu doktrinle Avrupa'nın so-

teşebbüslerde bulunamayan ABD, Osmanlı topraklarında kendisine ekonomik, sosyal ve kültürel bir hayat alanı oluşturmak için misyonerlerden faydalanmıştır⁴. Bu bağlamda Amerikalılar, Nesturiler arasında faaliyet gösteren ilk Protestan misyonerler olmuşlardır.

Nesturilerin yaşamakta olduğu Osmanlı-İran sınır bölgesinin, Kafkasya ve Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e inmek isteyen Rusların geçiş güzergâhlarından biri olması buraya stratejik bir değer kazandırmıştır. Uzakdoğu'daki sömürgelerinin güvenliğini sağlamaya önem veren İngiltere, Osmanlı ve İran Nesturilerinin koruyuculuğunu üstlenerek bölgede daha etkin bir politika gütmeye çalışmıştır. Bu nedenle Canterbury Başpiskoposluğuna bağlı Protestan misyonerler vasıtasıyla bütün Nesturilerin dini lideri, aynı zamanda Osmanlı Nesturilerinin dünyevi lideri olan Nesturi Patriğiyle⁵ ilişki kurmuş ve koruyuculuk için görüşmeler yapmıştır. Bölgenin kendisi için taşıdığı önemden dolayı Rusya ise özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Akdeniz'e iniş yolunda kendisine engel olmak isteyen İngiltere'nin çalışmalarını ilgi ve endişeyle takip etmiş, konsolosları ve ajan-

---

runlarına karışmamayı taahhüt ederken Avrupa'nın da Amerika Kıtalarının sorunlarına karışmasına ve adı geçen kıtalarda sömürgecilik yapmasına izin vermeyeceğini bildirmiştir. ABD bu politikasını, I. Dünya Savaşı istisna olmak kaydıyla, II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürmüştür. Daha geniş bilgi için bkz: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK. Yay., Ankara, 1999, s. 708-713.

⁴ Erdal Açıkse, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", *Türkler*, C.13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 545.

⁵ Nesturilerin en yüksek ruhani lideri olan patrik, bu inancı benimseyen bütün Nesturilerin dini lideridir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı topraklarında yaşayan Nesturilerin yanında Hindistan'da, Çin'de ve İran'da yaşayan Nesturiler de dini yönden Hakkâri'deki Koçanis köyünde ikamet eden patriğe bağlı kalmışlardır. BOA., *Y.PRK.DH.*,9/26; Nesturilerin XVI. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte Nesturi Patriği, ruhani liderliğine ek olarak Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Nesturilerin dünyevi liderliğini de üstlendi. Bundan sonraki dönemde patrik, Osmanlı topraklarındaki Nesturi toplumu üzerinde otoritesi tartışılmaz bir lider konumundadır. Atiya, *a.g.e.*, s. 319; Patrikleri idaresinde yaşamlarını sürdüren Nesturiler, idari olarak çeşitli zamanlar için Van, Erzurum, Hakkâri vilayetlerine bağlanmışlar, ancak pratikte ise Hakkâri Kürt Miri'nin iktidarını kabul etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle Nesturilerin ve Kürtlerin bir arada yaşadığı bölgede, Başkale'de oturan Hakkâri Miri hükümdar, Nesturi Patriği ise Mirin derebeyi konumundadır. Patrik, Hakkâri Miri sefere çıkacağı zaman ona silahlı bir müfreze temin etme yükümlülüğündedir. Bunlara karşın patrik, Hakkâri Miri'nin kurullarına katılma hakkına sahiptir. Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, Çev. Mehmet Demir, Özge Yay., Ankara, 1992, s.136; Hatip Yıldız, "Bedirhan Bey ve Nasturiler", *Süryaniler ve Süryanilik I*, Orient Yay., Ankara, 2005, 165.

ları vasıtasıyla bir takım tedbirler almaya çalışmış ve bir müddet sonra da kendi misyonerlerini Nesturilerin yaşadığı bölgeye göndermiştir⁶.

İngiliz-Nesturi İlişkilerinin Başlaması

Nesturilere yönelik İngiliz misyonerlik heyetinin oluşturulmasından önce, onların yerleşik olduğu bölgelere İngiliz bilim adamları, gezgin, diplomat ve subaylarının yoğun ziyaretleri gerçekleşmiştir. İngilizlerin Nesturiler arasındaki faaliyetlerine başlaması, 1838'de "Christian Knowledge Society"nin misyoner Ainsworth ve Musul konsolos yardımcısı C.A. Rassam'ı bölgedeki Hıristiyanlarla ilgili araştırma yapmak üzere göndermesiyle olmuştur⁷.

Bu araştırma gezisi sırasında Ainsworth ile bir araya gelen Nesturi Patriği görüşmenin başında çekingen davranmıştır. Patriğin çekingenliği, hem cemaatinin inancından uzaklaştırılması endişesinden hem de Kürtlerden korkmasından kaynaklanmıştır. Bu görüşmenin Nesturi Patriğinin merkezi olan Koçanis yerine bir Ermeni köyünde gerçekleştirilmesi de Patriğin Kürtlerden çekindiğine dair bir işarettir. Neticte itibariyle Ainsworth, Patriği İngiliz misyonerlerin Nesturi Kilisesi mensuplarının sahip olduğu medeniyet ve saf bilginin yeniden oluşturulmasına hizmet edeceklerine inandırmış ve onu işbirliği yapmaya razı etmiştir⁸.

Önce İngiltere'nin Bağdat'taki maslahatgüzarı Reage, sonra da Ainsworth'un Nesturilerle ilgili yazmış oldukları kitaplardaki bilgiler, Anglikan Kilisesi'ni Nesturiler üzerine misyonerlik faaliyetine sevk edecek tavsiyeler niteliğindedir. Bununla beraber aynı yıl İngiltere hükümetinin iki kişiyi "Fırat Keşif Kolları" adıyla görevlendirerek, bölge üzerine araştırma yaptırması, Nesturiler üzerine ilgiyi artırmıştır⁹.

Nesturi Patriği 1842'de, kendilerine eğitim alanında yardım edilmesi için İngiltere'nin Musul konsolos yardımcısı Rassam aracılığıyla Canterbury Başpiskoposluğuna başvurmuştur. Patrik, mektubunda Amerikan misyonerlerin kendilerine yardım etme çabalarına rağmen durumlarının kötü

⁶ Gabriele Yonan, *Asur Soykırımı*, Çev. Erol Sever, Pencere Yay., İstanbul, 1999, s. 39-57.

⁷ Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler*, Tamga Yay., Ankara, 2000, s. 53; K.P. Matfiyef, *Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu*, Çev. Vahap Kelat, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 67-68.

⁸ Salahi R. Sonyel, *The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy*, TTK Yay., Ankara, 2001, s. 27-28.

⁹ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 53; Matfiyef, *a.g.e.*, s. 67-68.

olduğunu belirtmeyi ihmal etmemiştir. Patriğin Amerikan misyonerlerini gündeme getirmesi, misyonerler arasında rekabet oluşturup İngilizlerden daha fazla yardım sağlama amacından kaynaklanması muhtemeldir¹⁰. Patriğin bu isteği ve daha önce zikredilen gelişmeler üzerine papaz George Percy Badger'in Nesturiler arasına gönderilmesi Canterbury başpiskoposu Howley ve Londra Piskoposu Blomfield tarafından uygun görülmüştür¹¹.

1842 yılında Badger, Doğu Anadolu'daki Nesturiler üzerine çalışmak üzere patriklik merkezi Koçanis'e gitmiş ve hemen eğitim çalışmalarına başlamıştır. Badger, ilk gidişinde Nesturiler arasında bir yıl kalmış ve masrafları "Society for the Propagation of the Gospel (İncil Propaganda Topluluğu)" ve "Society for Promoting Christian Knowledge (SPCK) (Hıristiyan Öğretisini Geliştirme Topluluğu)" tarafından karşılanmıştır¹².

Bedirhan Bey¹³ Vakası'nda İngiliz Misyonerler

1842 sonbaharında Kürtlerle Nesturiler arasındaki gerginliğin zirveye çıktığı bir sırada Nesturi Patriğini ziyaret eden İngiliz misyoneri Badger, Nesturileri sadece Kürtlerden değil, aynı zamanda Patriğe baskı yapan Amerikalı misyonerlerden de tecrit etmeyi başarmıştır. Badger, Patriğe yalnız Osmanlı hükümetiyle ve Osmanlıların Batılı müttefikleriyle ilişki içinde olması tavsiyesinde bulunurken onu meydana gelmesi muhtemel olaylar hakkında uyarmıştır. Bu tutum Nesturilerin Kürtlerle ilişkilerini kesmesini ima etmektedir. Bu nedenle Nesturi Patriğinin, Badger'i konağında ağırladığı bir sırada gelen Bedirhan Bey'in iki elçisinin kendisiyle görüşme taleplerini ka-

¹⁰ Patriğin Canterbury Başpiskoposluğuna başvurusu Amerikan misyonerlerce kınanmış, kendi faaliyetlerine ve bölgede Hıristiyanlığın gelişmesine engel olabilecek bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle de onlar Patriğin çağrısına karşılık verilmemesini istemişlerdir. Bkz: Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, Çev. Şinasi Orel, Bilgi Yay., Ankara, 1986, s. 89; Anzerlioğlu, a.g.e., s. 53.

¹¹ İlk mesleği matbaacılık olan Badger daha sonra kiliseye geçerek din adamı olarak görev yapmaya başlamıştır. Doğu Hindistan Kumpanyası nezdinde Bombay diyakozluğu görevinde bulunmuştur. Nesturiler üzerine faaliyetlerine başlamadan kısa bir süre önce, 1835-1836 yıllarında Beyrut'ta bulunmuş olan Badger'in Arapça'ya hâkim olması ve Ortadoğu hakkında bilgi sahibi olması onun misyoner olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Bkz. Atiya, a.g.e., s. 311.

¹² Sonyel, a.g.e., s. 28.

¹³ Bedirhan Bey, Cizre bölgesinde uzun yıllar devlet adına yöneticilik yapan Azizi veya Azizan lakabıyla anılan aileden gelmektedir. Daha önce mütesellimlik (sancak yöneticiliği) yapan Bedirhan Bey, II. Mahmut döneminde Redif askeri teşkilatının kurulmasıyla "redif miralayı (albayı)" olmuştur. Tanzimat'ın uygulanmaya konulmasıyla Diyarbakır Eyaleti'ne bağlı olan Cizre havalisinin bir kısmının Musul Eyaletine bağlanması sonucu Bedirhan Bey Musul Valisi ile sorunlar yaşamaya başlamıştır. İleri, a.g.m., s. 161-163.

bul etmemesi şaşırtıcı bir durum olmasa gerektir. Zaten Bedirhan Bey'in elçileri de, Patriğin kendilerini kabul etmemesini onun yanında İngiliz misyoner Badger'in bulunmasıyla açıklamışlardır. Bedirhan Bey'in elçisi Berçul, 1843 yılındaki Nesturi-Kürt çatışmasından bir yıl sonra karşılaştığı iki misyonerle konuşmasında, Badger'in Bedirhan Bey'in mektubunun içeriğini anladığını ve Nesturi Patriğini, Kürt Miri'yle anlaşma yapmaması gerektiğine ve her durumda İngiltere'nin yardım göndereceğine inandığını iddia etmiştir. Badger bu durumu kendi kitabında doğrulamıştır, fakat olayları kısmen değişik yorumlamıştır. Badger'e göre Kürt elçileri karşılayan patrik, kendisini parmağıyla göstererek, bu sebeple anlaşma yapmak istemediğini bildirmiştir. Badger patriğin kendisini göstermesiyle, o sırada başında Türk fesi olduğundan dolayı Türklerin kastedildiğini iddia ederken, Kürt elçiler, Badger'in gösterilmesiyle bu toprakların artık İngilizlere ait olduğunun kastedildiğini iddia etmişlerdir¹⁴.

İngiliz misyoner Badger'in başka bir ziyareti sırasında ise Nesturi Patriği konağa İngiltere bayrağı çekirmiştir. Bu olay Bedirhan Bey ve Hakkâri Miri Nurullah Bey'in Nesturiler üzerine saldırmasından bir ay kadar önce gerçekleşmiştir. Kürt Beylerine bu şekilde meydan okuyan Patrik, arkasında büyük bir desteğin olduğunu göstermek istemiş ve eğer Nesturilerle Kürtler arasında hoş olmayan bir durum ortaya çıkarsa, İngiltere'nin Nesturilerle yan yana mücadele edeceğini ima etmeye çalışmıştır¹⁵. Misyonerler vasıtasıyla Batılı devletlere yönelen Nesturi Patriği, İngiltere konsolosuna yazdığı mektuplar vasıtasıyla, İngiltere'den askeri müdahale yoluyla destek istemiştir. Konsolos, Nesturi Patriğinin talebini reddetmemiş ve mümkün olduğu ölçüde destek sözü vermiştir. Bununla beraber Konsolos, isteklerini çok açık olarak ifade eden Nesturi Patriğine bir de öğüt vererek, mektuplarını biraz daha üstü kapalı yazmasını istemiştir¹⁶.

İngiliz misyonerlerin Nesturiler arasında faaliyetlerine başlamasıyla iki Protestan misyoner grubu (Amerikan ve İngiliz misyonerler) arasında büyük bir rekabet ve birbirlerini kötüleme yarışı başlamıştır. Bu yarıştan İngiliz misyonerler üstün çıkmışlardır. Neticede Nesturi Patriği ile Amerikan misyonerleri arasındaki iyi ilişkiler yerini bir nevi düşmanlığa bırakmıştır. Nesturi Patriğinde bu düşmanlığın oluşmasında Amerikan misyonerlerinin önemli

¹⁴ Celil, a.g.e., s. 41-42; Yonan, a.g.e., s. 42.

¹⁵ Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, İstanbul, 1987, s. 69; Celil, a.g.e., s. 142.

¹⁶ Celil, a.g.e., s.140.

hatalarının bulunmasının yanı sıra İngiliz misyonerlerinin Patriği Amerikan meslektaşlarına karşı kışkırtmalarının rolü büyük olmuştur. Nitekim daha Nesturi Patriğiyle gerçekleştirdiği ilk görüşmede Ainsworth, eleştirdiği Amerikan misyonerlerinin dinsel bilgilerinin ve havarilerle bağlantılarının olmadığını, ibadet biçimlerini açıklamadıklarını ve İncil'i eğitim ve baskı yoluyla yaymayı amaçladıklarını söyleyerek onları küçük düşürmeye çalışmıştır¹⁷. Zaten arkeolog Layard'ın görüşleri de İngiliz misyonerlerinin Amerikan misyonerlerine karşı takındığı düşmanca tutumunu ortaya koymaktadır:

“Mar Şemun¹⁸ konuşurken, Türk ve Kürt egemenliğine kıyasla Amerikan misyonerlerine karşı daha sert bir tutum içerisindeydi. Ona cemaatini medenileştirmeye ve eğitmeye gayret edenlerin (Amerikan misyonerlerin) Ortodoks Hıristiyan topluluğundan ayrılanlar olduğunu öğretmişlerdi. Eşef duyulması gereken şey bunu öğretenlerin İngiliz Kilisesi'nden olmalarıydı. Buna göre Amerikan misyonerler dinen kabul edilmiş doktrinleri benimsemeyen, gerçek imanın tüm ayinlerini ve kurallarını reddeden ve Nesturileri kendi ihanetlerine ortak etmeye çalışan insanlardı. Mar Şemun'un korkuları er geç, onların araçları ve eğitimleriyle dünyevi olduğu kadar ruhani otoritesinin de tamamıyla sarsılacağı kaygısına dayanıyordu...”¹⁹.

1843 yılında Nesturiler üzerine gerçekleşen ve on bin civarına Nesturi'nin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan Bedirhan Bey liderliğindeki Kürt saldırısının birden çok sebebi olmakla birlikte en büyük sebebi, misyonerler vasıtasıyla Batı desteğini elde ettiğine inanan Nesturilerin oldukça pervasız davranmaya başlamaları olmuştur²⁰.

¹⁷ Sonyel, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁸ Mar Şemun Patriğinin unvanıdır ve “Efendimiz Şemun” anlamındadır. Velihahtar patrik olarak takdis edilince Simon (Şemun) veya Mar Simon (Mar Şemun) unvanını alırlardı. Daha geniş bilgi için Bkz: BOA., *Y.PRK.DH.*, 9/ 26; Atıya, *a.g.e.*, s. 319.

¹⁹ Waide Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 134-135.

²⁰ Bedirhan Bey'in Nesturiler üzerine saldırıda bulunmasında başka sebepler de olmakla birlikte en önemli sebep Nesturilerin Kürtlere karşı tutumlarının değişmesidir. Patrik idaresindeki Tiyari aşireti, mevkiine, nüfusunun çokluğuna ve en çok da misyonerler vasıtasıyla Batılı Devletlerin destek vaatlerine güvenerek, 1843 tarihinde etrafındaki hem Kürt hem de Nesturi aşiretlerine meydan okumaya ve tecavüzde bulunmaya başlamıştır. Hatta bu aşirete mensup Nesturiler, yüzyıllardır süregelen geleneğin dışına çıkarak, itaat ettikleri Bedirhan Bey'in emirlerini dinlemediği gibi onun adamlarını da kılıçtan geçirmişlerdir. Nazmi Sevgen, “Kürtler” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. 2, S. 12, Eylül 1968, s. 46; Bu aşiretin reisleri toplayabildikleri kadar çok sayıdaki askerle bir Müslüman köye saldırarak ikisi seyid olan elli civarında

Bedirhan Bey'in Nesturileri cezalandırmasından en çok menfaat elde edenler ise İngiliz misyonerler olmuştur. Olayların gelişimini gözlemleyen Badger ve arkadaşları Kürtlerden kaçan Nesturilere yiyecek, giyecek²¹ ve para yardımı yaparak onların yanında oldukları mesajını vermeye çalışmışlardır²². 1843'teki Kürt saldırısı sonucu Koçanis'ten kaçan Patriğin Musul'daki İngiltere konsoloslughuna sığınması ve misyoner Badger'in yanında kalması da, İngiltere diplomatları ve İngiliz misyonu ile Nesturi Patriği arasındaki ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır²³.

Patrik Abraham, Bedirhan Bey'in 1843'teki saldırısından sonra Badger'e yazdığı mektupta, Kürtlerin kendilerine karşı yeni bir saldırı hazırlığı içinde bulduklarından bahsederek adeta İngiliz misyonerden medet beklemiştir. Nesturi Patriği Ocak 1844'te Canterbury başpiskoposuna ve Londra piskoposuna gönderdiği ikinci mektubunda, Badger ve arkadaşlarının Kürtlerden kaçan Nesturilere yardım ettiklerinden ve kendileriyle ilgilenmesinden dolayı teşekkürlerini sunarak, geri çağrılan İngiliz misyonerlerinin çalışmalarını sürdürmesi konusunda ricada bulunmuştur. Ayrıca, durum sakinleştiğinde Nesturi çocuklarının yetişmesi için okullar açılması isteğini dile getirerek, İngiliz misyonerlere çok sıcak baktığı mesajını vermiştir²⁴. Fakat Bedirhan Bey'in 1846 yılında Nesturiler üzerine gerçekleştirdiği ikinci saldırıdan sonra Amerikan misyonerleri gibi İngiliz misyonerleri de geri çekilmişlerdir²⁵. Böylece Nesturiler arasındaki ilişkiler uzun süreliğine kopmuştur. Diğer bir ifadeyle İngiliz misyonerler, Nesturilerin kendilerine en çok ihtiyacı olduğu bir zamanda onları yalnız bırakmışlardır. Misyonerlerden umduğunu bulamayan ve Bedirhan Bey'in ikinci saldırısından sonra Urmiye'de on yıl sürgün hayatı yaşayan Nesturi Patriği Abraham, gerek bu dönemde gerekse Hakkâri'ye döndükten sonra bütün misyonerlere karşı

Müslüman'ı katletmişler, Müslümanlara ait birçok mal ve eşyaları gasp etmişler ve kadınlara zarar vermişlerdir. Hatta köyün mescidini kiliseye çevirerek buraya bir kesiş tayin etmişlerdir. Yıldız, *a.g.m.*, s. 166; Yine aynı yıl Tiyari Nesturileri Kürt beylerinden biri olan Ziver Bey'e saldırıda bulunarak onun yirmi adamını öldürmüşlerdir. Sonyel, *a.g.e.*, s. 30-31.

²¹ Yonan, *a.g.e.*, s.46.

²² Celil, *a.g.e.*, s.143.

²³ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 54.

²⁴ Yonan, *a.g.e.*, s. 44-46.

²⁵ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 54.

düşmanca tutum sergilemeye başlamıştır. Onun bu uzlaşmaz tavrı ölümüne kadar devam etmiştir²⁶.

Nesturi Misyonu'nun Kuruluşu

1861 yılında Patrik Abraham'ın ölümüyle patriklik makamına geçen Revil, Urmiye'de etkin olan Amerikalı misyonerlere karşı cephe alırken, İngiltere'ye ve İngiliz misyonuna karşı sıcak davranmıştır. Revil, patriklik görevine geldikten kısa bir süre sonra yazmış olduğu dilekçe mektuplarla önce 1863'te Kraliçe Viktorya'dan, sonra da 1867-1868'de hem Canterbury Başpiskoposluğundan hem de Londra Piskoposluğundan yardım istemiştir. Son dilekçe mektupta elli üç Nesturi piskopos, papaz, diyakoz ve melikin²⁷ mührü ve imzası mevcuttur. Nesturi Patriğinin görünürdeki isteği dağlık bölgede okullar kurulması için İngiliz misyonerlerin gönderilmesidir. Asıl amacı ise İngiltere'nin korumasını elde etmektir. Bu mektuplar sayesinde Nesturilerle İngilizler arasındaki ilişkiler bir miktar ivme kazanmıştır. Ancak Nesturilerin İngiltere'den ve oradaki dini kurumlardan beklediği bu desteği alamamış olduğu anlaşılmaktadır ki, kısa bir süre sonra Nesturi Patriği Rusya'dan da yardım istemiştir. Nesturi Patriğinin bölgede yarış içerisinde olan devletleri birbirine karşı koz olarak kullandığı burada da görülmektedir. Ayrıca Rus Ortodoks Kilisesinin bu tarihlerde henüz misyonerlik faaliyetlerinde bulunmadığı dikkate alınır, Nesturi Patriğinin hem İngiliz hem de Ruslar nezdindeki girişimlerinin politik olduğu sonucu çıkarılabilir²⁸.

Daha önceden Amerikan meslektaşlarıyla kıyasıya rekabet içinde olan İngiliz misyonerlerin karşısına bu sefer Ruslar çıkmıştır. Nesturi Patriğinin 1868'de Tiflis'teki Rus valisine mektup yollaması üzerine İngiltere konsolosu Taylor, hükümetine yolladığı raporda Nesturilerin Ruslarla yakınlaşma içinde bulduklarını, durumlarının kötü olduğunu, Kürtlerin bölgede birtakım huzursuzluklar çıkardığını belirterek sahip çıkılmaya muhtaç olduklarını, eğer İngiltere sahip çıkmazsa Rusların Nesturilere sahip çıkacaklarını

²⁶ Hacer Yıldırım Foggo, *-Kırmızı Püskül (1843-1846 Nesturi Katliamı)*, Chiviyazıları Yay., İstanbul, 2002, s. 76; Yonan, a.g.e., s.42-43.

²⁷ Genel olarak aşiret halinde yaşayan Nesturilerde her kabilenin başında bir melik bulunurdu. Halkın iç yönetiminde etkin olan ve patriğe danışmanlık yapan melikler Patrik tarafından seçilir, atanır veya azledilirlerdi. Bkz: BOA., Y. MTV., 69/77.

²⁸ J.F. Coakley, *The Church of the East and the Church of England A History of Archbishop of Canterbury's Assyrian Mission*, Clarendon Pres, Oxford, 1992, s. 55; Yonan, a.g.e., s. 50-52; Sonyel, a.g.e., s. 70.

belirtmiştir²⁹. Konsolos Taylor, Patrikle Rusların birlikte çevirmiş olduğu entrikaların ileride Osmanlı Devleti'nin başına büyük gaileler açacağını düşünmüştür. Osmanlı ile Rusya arasında çıkacak bir çarpışmada Nesturilerin, Rusların Van bölgesine, oradan da Muş ve Diyarbakır'a sarkmasına yardımcı olabileceği fikrindedir³⁰. Bu dönemde İngiltere'nin, menfaatleri gereği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyaseti takip ettiği hatırlanmalıdır. Foreign Office ile Diyarbakır'daki İngiltere konsolos vekilinin 1846-1876 arasındaki yazışmalarında da, Nesturilerin, Rusya'nın koruması altına girebilecekleri tehlikesi önemle üzerinde durulan konulardır³¹. Mart 1884'de İngiltere Van konsolos yardımcısı H.C.A. Eyres de, Canterbury Başpiskoposunun 1881'de misyonerler göndermesine rağmen Hakkâri'deki Hıristiyanların özellikle de Nesturilerin günden güne daha fazla Rusya'nın etkisine altına girdiğine dikkat çekmiştir³².

Nesturiler üzerindeki Rus çıkarlarının İngiltere'nin menfaatlerini tehdit etmeye başlaması, Nesturileri Ruslara kaptırmaktan endişe eden İngilizleri birtakım çalışmalar yapmaya ve yapılan araştırmalar sonucu hazırlanan raporlar doğrultusunda tedbir almaya zorlamıştır³³. Böylece İngiltere hükümeti her Rus-Nesturi yakınlaşmasında Nesturiler üzerine daha yoğun mesai harcamıştır³⁴. 1868'den 1886'da kurulacak son İngiliz misyonuna kadar ilişkiler, ne tamamen kazandığı bu hızla devam etmiş ne de çok zayıflamıştır³⁵.

Canterbury Başpiskoposu Nesturilerin yardım talepleri karşısında ağırdan davranmış ve ancak 1876'ya gelindiğinde Nesturiler hakkında daha kesin bilgiler elde etmek amacıyla Papaz E.L. Cutts'ı yaşadıkları bölgeye göndermiştir. Böylece aşağı yukarı yirmi yıl sonra İngiliz misyoner ile Nesturiler arasında tekrar temas kurulmuştur. Cutts'ın "Christians Under the Crescent in Asia (Asya'da Hilal Hâkimiyetindeki Hıristiyanlar)" başlığı altında yayımlanan raporlarını değerlendiren Canterbury başpiskoposu Tait, Nesturileri korumak ve kalkındırmak için bir misyon kurulması gerektiğine karar vermiştir. Ancak bu kararın uygulamaya konulması on yıl gecikecek-

²⁹ Yonan, *a.g.e.*, s. 50.

³⁰ Şimşir, *a.g.e.*, s. 87.

³¹ Yonan, *a.g.e.*, s.50.

³² Sonyel, *a.g.e.*, s. 76.

³³ Celil, *a.g.e.*, s. 144-145.

³⁴ Yonan, *a.g.e.*, s.34.

³⁵ Coakley, *a.g.e.*, s. 55.

tir³⁶. Sonunda, Avusturya doğumlu misyoner Papaz Rudolph Wahl, 1881'de Canterbury Başpiskoposluğu tarafından Nesturiler arasına gönderilmiştir. 1882'te Başpiskopos Tait'in ölmesi üzerine Mart 1883'te yerine Edward White Benson'un geçmesi, Nesturiler üzerine yapılan çalışmalar açısından bir şans olup büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Benson Doğu Hıristiyanlığına karşı kişisel bir ilgi duymaktadır. Benson'a göre, Doğu kiliselerinin Papalığa karşı hasım pozisyonları onların yanında olmak için önemli ve yeterli bir sebeptir. Doğu kiliselerinin o anki zayıf durumları Benson'un sövallye mizacında belirli duyguları uyandırmıştır³⁷.

7 Ekim 1884'te Nesturi Patriği, Canterbury başpiskoposu Edward Benson'a yeni bir mektup yazarak okulların açılması da dâhil olmak üzere ondan birçok şey istemiştir. Bunun üzerine Başpiskoposluk, Riley ve Cholmondeley'i bir zemin incelemesi yapmak için Nesturilerin yaşamakta olduğu bölgeye göndermiştir³⁸. Hakkâri dağlarını ve Urmiye'yi gezen Riley, 30 Kasım 1884 tarihli raporunda iki misyon istasyonunun kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan birisi basım evinin bulunduğu Urmiye, diğeri ise ilahiyat fakültesi kurulması düşünülen patriklik merkezi Koçanis'tir. Ayrıca başlangıçta hepsi de bekâr ve liderleri ilahiyatçı olan misyonerlere gereksinim duyulduğunu belirtmiştir.

Rudolph Wahl dört yıllık bir görevden sonra 1885'te geri çağırılmış, 1886'da yirmi yedi yaşındaki Arthur Canon Maclean ve otuz yedi yaşındaki William Henry Browne Nesturiler arasına gönderilmiştir. Üçüncü bir misyoner daha gönderilmek istenmişse de maddi yetersizlikten dolayı gönderilememiştir. Daha önceki araştırma gezisi sayesinde Nesturilerin yaşadığı bölgeyi tanıyan Riley'in de eşlik ettiği misyoner heyeti, başta Patrik olmak üzere hem Urmiye'de hem de Hakkâri'de Nesturi din adamları ve halkı tarafından sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır³⁹. Riley, Nesturi kabileler

³⁶ William Chauncey Emhart-George M. Lamsa, *The Oldest Christian People*, The Macmillan Company Yay., Newyork, 1926, s. 101.

³⁷ "Eski başpiskopos Tait de Nesturilerle ilgilenmektedir, ancak özel bir ilgisi yoktur. Bu nedenle resmi biyografisinde Nesturilerden hiç bahsedilmemesi sürpriz değildir." Geniş bilgi için bkz: Coakley, a.g.e., s. 86-106.

³⁸ Sonyel, a.g.e., s. 78.

³⁹ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363; W. Emhart -Lamsa, a.g.e., s. 101-102; Coakley, a.g.e., s. 99-101. Birkaç aday arasından seçilerek görevlendirilen Canon Maclean Cambridge mezunudur. Episkopal Kilisesinin İskoçça bilen nadir papazlarından. Bir katedrale bağlı papaz olarak görev yapmakta iken kendisine Nesturiler üzerine misyonerlik görevi teklif edilmiştir. Bu görevi kabul etmesini isteyen başpiskopos tarafından kendisine çok büyük hediyeler takdim

arasında bir miktar dolaştıktan sonra iki misyon papazını görev yerlerinde bırakarak İngiltere'ye dönmüştür. Diğer iki din adamı da adeta kendilerini adanmış oldukları misyonerlik çalışmalarına başlamışlar ve orijinal ismi "*Archiepiskop of Canterbury's Assyrian Mission*" olan İngiliz Nesturi misyonunu, resmi bir şekilde Urmiye'de açmışlardır(1886). Misyonun ilk müdürü Maclean olmuştur⁴⁰.

İngiliz misyoner heyetinin doğrudan Nesturi patrikhanesine gitmesi, hem Osmanlı Devleti hem de Rusya tarafından İngiltere hükümetinin bir politikası olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Londra'daki Osmanlı elçisi Rüstem Paşa, Doğu Anadolu'da kurulacak bir misyon istasyonunun çalışmalarının bölgede ciddi karışıklıklara sebep olacağı endişesini İngiltere hükümetine bildirmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Maarif Nazırlığı, Nesturilerin ihtiyacı olan okulları açmak için çalışmalara başladığını bildirerek ruhbanların gönderilmesini engellemeye çalışmıştır. Osmanlı hükümeti ilk zamanlarda politik nedenlerden dolayı İngiliz misyonerlerin kendi topraklarına yerleşmesine izin vermemiştir⁴¹. Çünkü Canterbury başpiskoposu her ne kadar tam tersini söylese de Türkiye'deki misyon politik olacaktır. Sıkı eğitim çalışmaları, Nesturilerin Türk otoritelerine daha açıktan muhalefet göstermelerine yardım edecektir. Zaten İstanbul'daki İngiltere elçisi ve Nesturi Misyonu'nun organizatörü Riley de, Osmanlı Devleti yetkililerinden farklı düşünmemektedir. İngiltere elçisine göre, "İngiltere'nin Nesturilerin iyi ve güvenli bir halde bulunmalarını istemesi, onların yalnız Hıristiyan olmalarından değil, daha çok İngiltere'nin siyasi menfaatlerinden ileri gel-

---

edilmiştir. Diğer papaz, William Henry Browne ise köken itibarıyla Avusturyalıdır. Tıp alanına özel bir ilgisi olan Browne, Wahl'ın raporlarını okuyarak tıp yeteneğini nasıl kullanabileceğini kafasında şekillendirmiş ve Doğu yolculuğunu beklediği birkaç ay esnasında Londra Hastanesinde staj görmüştür. İki misyoner beşer yıllığına görevlendirilmiştir. Fakat bu süre sonradan uzatılacaktır. Bkz: Coakley, a.g.e., s. 99-101.

⁴⁰ Önemli din adamlarından Mar Gauriel'in de aralarında olduğu elli süvari, 9 Ağustos 1886'da misyoner heyetini Urmiye şehrinin dışında karşılamışlar ve kalabalığın içinden geçerken onlara eşlik etmişlerdir. Ayrıca Nesturilerin ileri gelenlerinden birçok kişi de şehir merkezinde misyonerleri karşılamıştır. Osmanlı topraklarına ilk girişte Vali tarafından iyi muamele gören misyonerler Nesturiler arasında saygın bir kişiliği olan ilahiyatçı Rabban Yonan'dan da büyük ilgi görmüşlerdir. Bu ilk seyahatte Nesturi din adamları, İngiliz papazlardan birinin Koçanis'te kalması için ısrar etmiş ve üçüncü bir misyoner geldiğinde misyonerlerden birinin Hakkâri'ye geleceği sözünü almıştır. Hatta Nesturi din adamları Urmiye'de açılacak okulun ne şekilde ve nasıl olması gerektiği konusunda Maclean ve Browne'a yardımcı olmuşlardır. Bkz: Coakley, a.g.e., s. 106-108.

⁴¹ Yonan, a.g.e., s.56-57.

mektedir"⁴². Riley ise Başpiskopos Benson'a şöyle yazmıştır: "Türk hükümetine bizim iyi ve arkadaşa niyetlerimizi belirtmek tamamen faydasızdır. Hakkâri'de bir misyonun kurulması Osmanlı hükümetinin çıkarlarına doğrudan terstir ve eğer otoriteler misyonerleri bölgeden kovmazlarsa, misyonerler Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışacaklardır"⁴³.

İngiliz misyonunun kuruluş tarihi olan 1886'dan itibaren misyonerlerden gelen haberler Canterbury Başpiskoposluğu kanalıyla İngiltere hükümetine düzenli olarak iletilmiştir. Yani İngiliz misyonerlerinin, hükümetlerine sürekli gizli raporlar ve henüz yayımlanmamış belgeler göndermeleri, Nesturi Misyonu'nun asıl görevinin politik olduğuna dair büyük bir kanıttır. Diğer taraftan "Asur Soykırımı" isimli kitabın yazarı Gabriel Yonan'a göre Nesturi misyonunun politik amaçlarla kurulduğu iddiasını doğrulamak için Canterbury Başpiskoposluğu arşivindeki belge ve raporlara bakmak yeterlidir⁴⁴. Konsolos Taylor'un Foreign Office'e gönderdiği 19 Mart 1869 tarihli raporda da İngiltere'nin amacı açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu rapora göre, İngiltere için doğuda Ermenilerin yanında Nesturiler, Hıristiyan toplumunun en önemli sınıfını oluşturmaktadır, fakat bu önem onların zenginliklerinden veya zekiliklerinden kaynaklanmayıp; dağlık yurtlarından, İran sınırına yakın olmalarından, sayılarından, savaşçı ruhlarından ve pratikte bağımsız bir durumda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle İngiltere hükümeti Nesturiler üzerinde her geçen gün daha fazla nüfuz sahibi olmak istemiştir⁴⁵. Ancak Osmanlı ve Rus yetkililerin eleştirileri sonucu İngiliz misyonerler misyonlarını Hakkâri'de değil de, Urmiye'de kurmak zorunda kalmışlardır⁴⁶.

Hakkâri İstasyonu'nun Faaliyetleri

İngiliz misyonerlik heyetinin Hakkâri'yi ilk ziyareti sırasında İngiliz papazlardan birinin Koçanis'te kalması için ısrar eden Nesturi Matranı⁴⁷ Mar İsaac Khananisho, üçüncü bir misyoner geldiğinde misyonerlerden birinin Hakkâri'ye geleceği sözünü almıştı. Ancak İngiliz misyonerlerin Osmanlı

⁴² Nazmi Sevgen, "Kürtler" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, c. 3, S. 13, Eylül 1968, s. 40.

⁴³ Coakley, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁴ Yonan, *a.g.e.*, s. 35, 64.

⁴⁵ Sonyel, *a.g.e.*, s. 60.

⁴⁶ Bu çalışmanın coğrafi sınırları dışında kalmasından dolayı, İran'daki İngiliz misyonerlik faaliyetlerine ancak yeri geldiğinde yer verilecektir.

⁴⁷ Nesturilerde Patrikten sonra gelen Matran, metropolit eşdeğerinde bir din adamıdır.

topraklarında faaliyet gösterebilmeleri için gerekli ortamın hazırlanması da gerekliydi. Bu arada Canterbury Başpiskoposluğu, 1886'da, henüz Browne Koçanis'e yerleşmeden önce, Nesturi çocuklarının talim ve terbiyesi için Çölemerik civarındaki Şemseddin adlı mahalde mektep açmak ve buraya iki öğretmen göndermek istediğini Londra sefaretini aracılığıyla Maarif Nezaretine bildirmiş ve okulun açılması için Osmanlı Devleti'nden ruhsat almak istemiştir. Bununla beraber Canterbury Başpiskoposluğu, göndereceği öğretmenlerin sadece Nesturilerin dini eğitimi ile uğraşacakları, mahalli hükümete hoş görünmeyecek her hangi bir harekete girişmeyecekleri, politika işlerine karışmayacakları ve kanunlara uyacakları teminatını vererek güven telkin etmek istemiştir. Aynı zamanda merkezi yönetimin istediği zaman okulu teftiş ve kitapları tetkik edebileceğini bildirmiştir. Bütün bu teminatlara rağmen Osmanlı Devleti İngiliz misyonerlere güvenmemiştir. İngiliz misyonerlerin Osmanlı topraklarına hangi amaçlar doğrultusunda geldiklerini çok iyi bilen Osmanlı yetkilileri, Nesturilerin yabancılara bakışlarını da dikkate alarak Canterbury Başpiskoposluğuna okul açma ruhsatı vermemişlerdir. Ayrıca Nesturilerin ihtiyacı olan mekteplerin, devlet tarafından açılacağını uygun bir lisanla Londra Sefaretine bildirmişlerdir⁴⁸.

İngiltere Büyükelçisi adı geçen yerde misyon okulu kurulmasında ciddi güçlükler olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte o, Osmanlı yönetiminin bu konudaki kararlılığını kavramış olacak ki, Başpiskopos Benson'un en azından bir misyonerin Osmanlı topraklarında yaşamasına müsaade edilmesi iddiasından bile vazgeçmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu durum İngiliz misyonerlerinin Hakkâri bölgesinde faaliyete başlamasını önlemek için Osmanlı Devleti'nin gerekli çabayı harcadığını göstermektedir⁴⁹.

Van'daki İngiltere konsolos yardımcısı H. D. Barnham, Hakkâri Valisi Fikri Paşa'dan kurulmak istenen misyon, inşa edilecek binalar ve açılacak okullar konusunda söz almak için Kasım 1886'da Hakkâri'ye gitmiştir. Vali Fikri Paşa da, İngiliz misyonerlerinin Patrik tarafından sadece politik nedenlerle çağırılmış olduğu ve kendi yönetimine müdahale edileceği düşüncesiyle misyonun kurulmasına rıza göstermemiştir. Ancak Barnham'ın ısrarları neticesinde bir misyon binasının inşa edilmesini kabul etmiştir. Okul açılmasına ise izin vermemiştir.

⁴⁸ BOA., A.MKT.MHM., 489/25.

⁴⁹ Coakley, a.g.e., s. 103.

İngiliz misyonerler, Urmiye’de misyonlarını kurduktan bir yıl sonra Osmanlı topraklarındaki Nesturiler üzerinde çalışmak için harekete geçmişlerdir. Maclean gerçekleştirmiş olduğu ziyaretler sırasında misyon evi ve okul kurmak için Tiyari bölgesindeki Lizan’ı belirlemiştir. Kasım 1887’de üçüncü misyoner Lang’ın Urmiye’ye gelmesinden sonra Browne Lizan’a gitmek için yola çıkmış, fakat Diz sınırına vardığında gözaltına alınmıştır. Mutasarıf, Browne’u sekiz gün gözaltında tutmasının yanında onun kitaplarına da el koymuş ve incelenmesi için onları Valiye göndermiştir. Daha sonra da Browne, Tiyari reisi Melik İsmail’in husumet göstereceğini öğrenmiş olduğundan dolayı Tiyari’ye gitme planından vazgeçmiş ve Patriğin davetine icabet ederek Koçanis’e gitmiştir. Böylece Browne, ömrünün son yirmi üç yılının büyük bir bölümünü geçireceği Hakkâri’ye kalıcı bir şekilde yerleşmiştir⁵⁰.

Kaldığı bu süre zarfında Browne, Nesturi Patriği ile yakın bir arkadaşlık kurmuş, Patrik ailesinin danışmanlığını üstlenmiş ve patriğin yeğenlerinin öğretmenliğini yapmıştır⁵¹. Browne, Nesturi Patriğiyle genelde iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Oturduğu ev, patriğin evine bitişik ve patrikhaneyle yakın olduğundan sık sık patrikle görüşme imkânı bulabilmiştir. Browne’a Patriğin yakınlarındakiler de oldukça yardımcı olmuşlardır. Örneğin, ikamet ettiği ev, patriğin kardeşi İshai’ye aittir. Patriğin hizmetkârı pınardan suyunu getirmiştir. Yemekler Patriğin kardeşi Sulta tarafından pişirilmiş ve Patriğin mutfağından servis yapılmıştır⁵².

Kullanılan şeylerin Doğu’ya özgü olmasına İngiliz misyonerler tarafından oldukça dikkat edilmiştir. Yere serilen sofraya kadar her şey titizlikle Nesturilerin kullandıkları gibi seçilmiştir. Örneğin Browne, Urmiye’den masa ve sandalye getirmiş olmasına rağmen yemeklerini Nesturiler gibi yerde yemeyi tercih etmiş, ana yemekleri yerken de onlar gibi parmaklarını kullanmıştır⁵³.

Browne Osmanlı topraklarına gelir gelmez eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti İngiliz misyonerlere okul açma izni vermeyince Browne, Nesturi Patriği adına okullar açarak amacına ulaşmaya çalışmıştır. Hakkâri’nin çeşitli nahiye ve köylerinde Nesturi Patriği adına birçok misyo-

⁵⁰ Coakley, *a.g.e.*, s. 123-125.

⁵¹ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363.

⁵² Yonan, *a.g.e.*, s.35, 57; Coakley., *a.g.e.* s. 129.

⁵³ Coakley, *a.g.e.*, s. 129.

ner okulu açmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre, 1901 tarihinde Nesturi Patriği adına açılan İngiliz misyonerlerine ait okulların sayısı on dokuzdur. Bu okulların ikisi patriklik merkezi olan Koçanis'te, altısı Tiyari Nahiyesi'nin çeşitli köylerinde, beşi Gevar (Yüksekova) Kazası'nın çeşitli nahiye ve köylerinde, üçü Çölemerik Kazası'nın Tuhup Nahiyesinin çeşitli köylerinde, bir tanesi de Özi Köyü'nde bulunmaktadır. Ayrıca Aşağı Tiyari'de misyoner okulunun yanı sıra İngiliz papazına ait bir de ev bulunmaktadır⁵⁴.

Köylerdeki misyoner okullarının yanı sıra Browne, Nesturi ruhban kesimini ve adaylarını yetiştirmek için Koçanis'te ilahiyat okulu kurmuştur. Bu okul açılmasından önce Osmanlı topraklarındaki Nesturi ruhban kesimi ve adayları Urmiye'deki ilahiyat okuluna gönderilmiştir. İlk olarak 1888-1889 kışında eğitim-öğretime başlayan okulda, bu dönemde on iki diyakoz eğitim görmektedir. Browne'un Patrik tarafından dışlandığı 1891 yılında okulun sorumluluğu, yirmi beş dolar ücret bağlanarak Nesturi Matranına verilmişse de okul kısa süre sonra kapanmak zorunda kalmıştır. Ancak Browne, Tiyari'den ayrılırken, oradaki Nesturilere, kendisinin veya başka bir misyonerin ilahiyat okulunu devam ettirmek amacıyla geri geleceği sözünü vermiştir. Bununla beraber Tiyari'de yeniden açılması düşünülen papaz okuluna öğretmen bulmakta sıkıntı çekilmiş, bu nedenle de okulun yeniden açılması epey zaman almıştır⁵⁵.

Browne, Nesturiler arasında bazen doktor, bazen de papaz sıfatıyla dolaşarak ilaç dağıtmış ve dini telkinlerde bulunmuştur⁵⁶. Ancak Browne'un aldığı eğitim pratisyen doktorluk için yeterli ve uygun değildir. Doktorluk yapabilmesi için 1871 yasaları gereğince bir tıp diplomasına sahip olması gerekmektedir. Diploması olmadığından bu kanunu ihlal etmiş durumda olan Browne'un⁵⁷ sergilediği tavırlara bakılırsa, himayesinde çalıştığı İngiltere'ye çok güvendiği ve çıkabilecek herhangi bir meselenin, İngiltere hükümetinin ağırlığını koymasıyla diplomatik yollarla kolayca çözebileceği kanaatinde olduğu anlaşılır. Bir defasında Osmanlı devlet yetkilileri tarafından okul açmak ruhsatnamesi ve doktorluk yapmak için diploması olup olmadığı sorulduğunda Browne'un "doktorluk diplomasının ve okul açmak için ruhsat-

⁵⁴ BOA., YPRK. KOM., 10/73.

⁵⁵ Coakley, a.g.e., s. 110-111, 131-132, 250-251.

⁵⁶ BOA., YPRK. BŞK., 14/ 15.

⁵⁷ Coakley, a.g.e., s. 125.

namesinin olup olmadığını ancak İstanbul'daki İngiltere elçisinin sorabileceği" cevabını vermiş olması onun İngiltere'nin himayesine ne ölçüde güvendiğini açık bir şekilde gösterir⁵⁸.

Browne, fırsat buldukça Hakkâri tarafındaki Ermenileri de tahrikten geri durmamıştır⁵⁹. Browne'un yaptıklarından birisi de İngiltere konsolosluklarına Kürtlerin koyun hırsızlığıyla ilgili ayrıntılı raporlar göndermek olmuştur. Bu durum kuşkusuz Valinin canını sıkmıştır. Çünkü misyonerler tarafından gönderilen bu raporların Osmanlı Devleti'nin işlerine karışmak için İngiltere tarafından bir bahane olarak değerlendirilmesi muhtemeldir⁶⁰.

Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre, İngiltere'den bazen 'çantaları parayla dolu olarak' Nesturilerin yanlarına gidip gelen seyyah ve papaz kılıklı insanlar, Patrik ve meliklerle görüşerek, Nesturi liderleri ile halkını Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmişlerdir. Yani İngiliz misyonerleri İngiltere'nin Nesturiler üzerinde nüfuz tesis etmek için kullandığı en etkili araçlardan biri olmuştur⁶¹. Bir başka belgeden elde edilen bilgilere göre ise İngiltere, misyonerler vasıtasıyla kurmuş olduğu yakınlığı Nesturi Patriğine maaş bağlayarak pekiştirmiştir⁶². Ayrıca Patriğin daha fazla sempatisini kazanmak için Van İngiltere konsolos kâtibi vasıtasıyla Nesturi Patriğine, üzerinde misyonerlerin bağlı bulunduğu teşkilatın ismi olan "Canterbury" ve patriğin unvanı olan "Mar Şemun" yazılı bir altın saat hediye edilmiştir⁶³.

Nesturi Patriği, misyoner Browne'a yazdığı mektupta bir taraftan Osmanlı Devleti'nin Hıristiyanlara düşmanca davrandığını ve misyoner faaliyetlerine engel olmaya çalıştığını belirterek şikâyetle bulunmakta ve İngiliz misyoner faaliyetlerinin devam etmesini arzuladıklarını bildirmektedir⁶⁴. Bu mektup Browne tarafından İngiliz diplomatlara gönderilmiş olmalı ki, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne siyasi baskı yapmasına neden olmuştur. Van vilayetine yazılan Ağustos 1896 tarihli bir yazıda Nesturi Patriğinin ve yanında bulunan misyoner Browne'un hüsnü muhafazası ve misyonerin patrikle birlikte herhangi bir saldırıya maruz kalmaması için tedbirlerin

⁵⁸ BOA, Y.PRK. BŞK., 14/ 15.

⁵⁹ BOA, Y.PRK.DH., 8/ 25.

⁶⁰ Coakley, a.g.e., s. 125.

⁶¹ BOA, Y. EE., 132/26.

⁶² BOA, Y.PRK. DH., 9/26.

⁶³ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 55.

⁶⁴ Anzerlioğlu, a.g.e., s. 55-56.

alınması istenmiştir. Bu istekler aslında İngiltere elçiliğinin isteğidir ve aynen Van Vilayetine bildirilmiştir.

“Hakkâri sancağında Nesturi reis-i ruhanisi Mar Şemun’un nezdinde bulunan İngiltereli misyoner Browne nam zatın hüsnü muhafazası, sefaretten iltimas olunan mumaileyhin ve Mar Şemun’un bir güne taarruza duçar ettirilmeyerek muhafazaları esbabının istihsali matlubdur”⁶⁵.

Aynı şekilde İngiltere sefreti Haziran 1897’de Hakkâri’de bulunan Nesturilerin isyan halinde buldukları bahanesiyle baskı yapıldığını öğrendiklerini, bu nedenle Nesturiler aleyhinde bir harekette bulunulmamasını Hariciye Nazırına tavsiye etmiştir. Fakat bu iddialar bir öncekinde olduğu gibi asılsızdır. Van Vilayetinden verilen cevap, Nesturiler hakkında şimdiye kadar dostça muamelede bulunulduğu ve hiçbir suretle baskı politikasının ne icra edildiği ne de düşünüldüğü yönündedir. Kısacası misyoner Browne ve Nesturiler İngiltere hükümeti tarafından korunmaya çalışılmıştır⁶⁶.

Osmanlı arşiv belgelerinden İngiliz misyonerlerin Nesturileri kıskırtmak amacıyla yoğun propaganda faaliyetlerinde buldukları da anlaşılmaktadır. Doktor Browne ve Maclean, *Kürt aşiretlerin İran sınırında bulunan Nesturileri katletmek amacıyla tecavüzlerde bulunduğu* şayiasını yaymışlardır. Fakat bu şayanın asılsız olduğu ve kimler tarafından ne maksatla çıkarıldığı Osmanlı Devleti’nin Tahran Sefreti’nce yapılan tahkikat sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bununla beraber Tahran sefiri, adı geçen misyonerlerin burardan uzaklaştırılmaları münasip olacağını Hariciye Nezaretine bildirmiştir. Buradan Osmanlı Devleti’nin, zararlı faaliyetlerini önlemek amacıyla misyonerleri sıkı bir takibata aldığı söylenebilir. Osmanlı yetkilileri bu takibatı sadece kendi topraklarında değil, aynı zamanda Nesturilerin yoğun olarak yaşadığı başka bir yer olan İran’da da sürdürmüştür. Maclean yapılan tahkikata rağmen Osmanlı topraklarındaki Nesturiler arasında dolaşarak bir hafta kalmıştır⁶⁷.

Aynı zamanda misyonerlerin gerek kendileri, gerekse eşleri Nesturiler hakkında gerçekliği olmayan şeylerle Batı kamuoyunu yanıltmaya çalışmışlardır. 1897’de bir İngiliz misyonerin eşi İran ve Kuzey Irak’taki du-

⁶⁵ BOA., A.MKT.MHM., 669/1.

⁶⁶ BOA., A.MKT.MHM., 670/13.

⁶⁷ BOA., DH. MKT, 1552/59; Y.PRK. BŞK.,14/ 15.

rumu, parlamento üyelerinden ve bazı rahiplerden oluşan Gladston başkanlığındaki bir toplantıda Osmanlı Devleti aleyhine olacak şekilde anlatmıştır. Fakat bu açıklamaları İngiltere Hariciye Müsteşarı bile doğru bulmamıştır⁶⁸.

Bir İngiliz misyonerine ait 14 Mayıs 1894 tarihli iki mektup Van'ın Başkale Kazası'nda ele geçirilmiştir. Bu mektuplardan biri Canterbury başpiskoposuna ve diğeri İran'ın Urmiye şehrinde faaliyet gösteren başka bir İngiliz misyonerine yazılmıştır. Tercüme ettirilen bu mektuplarda, fesat fikirler içeren birtakım planlar ve İngilizlerin siyasi gayelerle Nesturileri kendi taraflarına nasıl çekeceklerini anlatan oldukça zararlı bilgiler yer almaktadır⁶⁹.

İngiliz misyonerler Nesturilerle Kürtler arasındaki sorunları körüklemenin yanı sıra Nesturi kabilelerini birbirlerine karşı kışkırtmaktan da geri durmamışlardır. Tiyari ve Guli isimindeki iki Nesturi kabilesinin birbirlerine düşman olmalarında İngiliz misyonerinin rolleri oldukça büyüktür. Sonradan bu Nesturi kabilelerinin kendi aralarındaki kavgalarına Kürtleri de çektikleri görülmektedir. 1888 yılındaki bu tür bir vakada Tiyari kabilesi Kürt Artuş aşiretiyle, Guli kabilesi de Kürt Balkani aşiretiyle kendi soydaşlarına karşı ittifak etmişlerdir⁷⁰.

İngiliz misyonerler, dini nitelikli kitap ve risaleler dağıtma yoluyla da Nesturilere tesir etmeye çalışmışlardır. Nesturilere dağıttıkları bu kitap ve broşürlerin basımını Urmiye'deki kendi matbaalarında yapmışlardır. Bir kaç İngiliz papazın Gevar ve etrafındaki köylerde dolaşarak Nesturilere bu türden yayınlar dağıtmış olduklarını Osmanlı arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz⁷¹.

Misyonun kurulmasından kısa bir süre sonra yayın işlerine el atan İngiliz misyonerler, birçok eski Nesturi kitabının basımını yapmışlardır⁷². 1887-1888 eğitim öğretim yılının başında misyonun doktrinsel öğreti ağırlığını taşıyan, 267 soru-cevaptan ve 108 sayfadan oluşan bir ilmiyal hazırlayan İngiliz misyonerler, öncelikle Nesturilere ait en eski ve en önemli metinlerin basımını

⁶⁸ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 54.

⁶⁹ BOA., *Y.PRK.UM.*, 30/10.

⁷⁰ BAO., *Y.PRK.BŞK.*, 14/15.

⁷¹ BOA., *İ.DH.*, 1274/ 100258.

⁷² W. Emhart-Lamsa, *a.g.e.*, s. 102.

yapmışlardır. "The Liturgy of Addai and Mari" bunlardan biridir. Piskoposların el kitabı olarak bilinen "Taksa" ile beraber başka iki dini kitap daha basılmıştır. Bu kitapların içeriği vaftiz ibadeti, çeşitli ayin ve dualardan oluşmaktadır. Daha sonra da klasik ve modern Süryaniceye dair önemli gramer kitaplarının ve okullarda okutulmak üzere İngilizce ders kitaplarının basımı yapılmıştır. İngiliz misyonerlerin basım-yayın alanındaki bu faaliyetleri Nesturilere önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle ayin kitaplarının basılması Nesturilerce büyük memnuniyetle karşılanmıştır⁷³.

1886-1891 yılları arasında misyonun müdürlüğünü yapan Maclean, Yeni Aramca lehçelerine de epey ilgi göstermiş ve bu lehçeler üzerine araştırmalar yapmıştır. O zamanlarda yayınladığı sözlük ve dil bilgisi kitabı bugüne kadar Yeni Aramca lehçelerinin incelenmesinde temel oluşturmuştur. Ayrıca o, daha önce bahsedilen kitapların hepini de basıma hazırlayan kişidir. Bu nedenle Maclean'ın bu konuda göstermiş olduğu gayret büyük önem arz eder. Misyon müdürlüğü görevini yürüten Wigram, Nesturiler üzerine kitaplar ve bir dizi politik içerikli broşürler yayımlamıştır. İngilizce yayımlanan misyon dergisinde ise Nesturilerle ilgili haberler ve Nesturilerin yaşam biçimleri üzerine incelemeler yer almıştır⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nin hem yerel hem de merkezi yönetimi Nesturiler üzerine yapılan misyonerlik faaliyetlerini, özellikle de, İngiliz misyoneri Browne'un çalışmalarını, onun hal ve hareketlerini pür dikkat ve endişeyle takip etmiştir. Browne'un zararlı çalışmalarının farkında olan merkezi ve mahalli hükümet yetkilileri onu ülkeden uzaklaştırmak istemişlerdir. Çünkü onların tespitlerine göre Browne'un amacı, çeşitli mal ve teşviklerle Nesturileri İngiltere'ye ısındırarak İngiliz himayesine almak ve onlara Protestanlık mezhebini kabul ettirmektir. Aynı zamanda Browne, Nesturilere fesat tohumları atılarak, Osmanlı Devleti'nden soğutmaya çalışmaktadır. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti Browne'un çalışmalarından endişelenmiştir. Misyonerlerin zararlı faaliyetlerinden haberdar olan Dâhiliye Müsteşarı Ahmet Refik Bey de, yukarıda bahsedilen fesatlıklarından dolayı misyoner Browne'un

⁷³ Ancak İngiliz misyonerler Nesturilerce kutsal sayılan her kitabın basımını yapmamışlardır. Bu nedenle Anglikan Kilisesince sapkın kabul edilen Nesturilere ait kitapların yayımlanmamasına dikkat edilmiş veya mümkün olabildiğince göz ardı edilebilecek eserler basılmıştır. Coakley, a.g.e., s. 138-148.

⁷⁴ Yonan, a.g.e., s. 34.

Hakkâri'den uzaklaştırılmasına dayanak olarak yerel yöneticilerden yeterli bir sebep bulmalarını istemiştir⁷⁵.

Hakkâri Mutasarrıfı, Browne'un bölgedeki faaliyetlerinin devlete çok zarar verdiğini görmüş olmalı ki, ondan "*şeytanların üstadı*" olarak bahsetmektedir. Onun yakın bir gelecekte bir gaile çıkarmasından endişe etmektedir⁷⁶. Başka bir Osmanlı arşiv belgesinde ise misyoner Browne'dan müfsit olarak bahsedilmektedir⁷⁷.

İngiliz misyonerlerini başından beri istemeyen Osmanlı hükümeti zaman zaman açıktan açığa Browne'un çalışmalarına engel olmaya çalışmıştır. Örneğin 1894'ün sonunda Van Valisi Bahri Paşa, Mar Bişi Köyü'ndeki misyoner okulunu kapattırılmış ve Browne'un kitaplarına el koymuştur. Bunun üzerine köylerdeki misyoner okullarının Canterbury Başpiskoposluğu tarafından açılmadığı ve Nesturilere ait olduğu konusunda ısrar eden yeni İngiltere Büyükelçisi Philip Currie, Osmanlı hükümetini protesto etmiştir. Ters bir izlenim vermemek için de Browne, bölgesindeki okullara düzenli olarak yaptığı ziyaretleri geçici bir süre için askıya almak zorunda kalmıştır⁷⁸.

Mahalli hükümetin, Browne'un hekimliğinin önünü kapama, para cezasına çarptırma gibi doğrudan yaptırımları söz konusu değildir, fakat onu Nesturilerin yaşadığı bölgeden çıkarmak için birtakım girişimleri olmuştur. Bunlardan bir tanesi Browne'u Koçanis'ten çıkarması için Nesturi Patriğine tebligat gönderilmesidir. Bu tebligat üzerine patrik, Browne'u Koçanis'ten uzaklaştıracağını taahhüt etmişse de, bu sözünde durmayarak İngiliz misyonerini barındırmaya devam etmiştir⁷⁹. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, verdiği maaşı keserek Nesturi Patriğini bir çeşit cezalandırma yoluna gitmiştir⁸⁰.

Osmanlı Devleti, Browne'un Osmanlı topraklarından çıkarılması için uluslararası girişimde de bulunmuştur. Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi 12 Kasım 1888'de Browne'un kötü niyetli olarak katliam söylentileriyle Nesturileri kışkırttığını İngiltere Dışişleri Bakanlığına ileterek İngiliz misyonerlerin Osmanlı topraklarından geri çekilmesini istemiştir. Fakat bütün İngiliz dip-

⁷⁵ BOA., Y.PRK. UM., 27/64; Y.PRK.DH., 8/25.

⁷⁶ BOA., Y. PRK. UM., 48/69.

⁷⁷ BOA., Y.PRK. BŞK.,14/15.

⁷⁸ Coakley, a.g.e., s. 199.

⁷⁹ DH. MKT 1552/59; Y.PRK. BŞK. 14/15.

⁸⁰ Coakley, a.g.e., s. 125.

lomatlar Browne'ü temize çıkarmak için uğraşmışlardır. Nitekim Van'da konsolos yardımcılığı görevinde bulunan Devey'e yaptırılan araştırma ile Browne haklı çıkartılmıştır⁸¹. Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, 10 Aralık 1888'de Osmanlının Londra büyükelçisi Rüstem Paşa'ya Osmanlı hükümetinin Browne hakkında yanlış bilgilendirilmiş olduğunu söylemiş ve Browne'ü savunur mahiyette cevaplar vermiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Canterbury Başpiskoposluğuna ait misyonerler ile onların rakibi olan Amerikan ve Fransız misyonerlerinin Nesturiler arasında kışkırtıcılık yaparak huzursuzluğa, hatta kargaşaya sebep olduğunu ifade etmiştir⁸². Ayrıca Browne İngiltere Parlamentosunda bile gündeme gelmiş ve övgüye layık görülmüştür. Misyon komitesi de Browne'ü hiç de geri çekmek niyetinde olmamıştır. Çünkü onun geri çekilmesi gerçekten de güçsüzlüğün, zayıflığın bir ifadesi olacaktır. Böyle bir durumun İran otoriteleri tarafından keşfedildiğinde İran'daki misyonerlik faaliyetlerine zarar vereceği göz önünde bulundurulmuştur⁸³.

Misyonerlerin faaliyetlerini dikkatle izleyen Osmanlı Yönetimi, Nesturilerin misyonerlere olan ilgisini azaltmak için de bazı tedbirler almıştır. Hükümet gerekli olan bu tedbirleri ortaya koyabilmek için bir komisyon kurmuştur. Komisyon, yapmış olduğu çalışmalar sonucu hazırlamış olduğu Nisan 1882 tarihli kararnamede, Nesturi nüfusunun en yoğun bulunduğu ve patriğin merkez ikameti olan Çölemerik Kazası'nın vilayet merkezi olmasını ve buranın önemli bir noktasında Müslim ve Gayri Müslim vatandaşlar için bir okul açılmasını lüzumlu görmüştür. Bunların yanı sıra uygun görülen başka kazalarda da Osmanlıca eğitim veren birer mekteb-i ibtidaiye (ilkokul) açılması bu tedbirleri takviye edecektir. Diğer taraftan Patriğin çeşitli şekilde talif edilip gönlünün hoş tutulmasıyla misyonerlere ve onların devletlerine meyil etmesi engellenmeye çalışılmıştır. Patriğe muhalif itibarlı aşiret liderlerine de haysiyet ve itibarlarının korunması için nahiye müdürlükleri verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca yazın Bağdat, Musul ve Doğu Anadolu'nun farklı yerlerinden Nesturilerin yerleşik olduğu Gevar ve Beytüşşebap dağları gibi yerlere hayvan otlatmaya gelen otuz-kırk bin hane Kürt aşiretinin sarkıntuluklarının engellenmesi, Nesturilerin yabancılara şikâyetlerini ve ilgisini azaltacağından etkili bir önlem olarak düşünülmüştür⁸⁴.

⁸¹ Coakley, *a.g.e.*, s. 127.

⁸² Sonyel, *a.g.e.*, s. 80.

⁸³ Coakley, *a.g.e.*, s. 127.

⁸⁴ BOA., *İ.HUS.*, 4/1310/Ra/06.

Nesturi Patriğinin 1890'da Katolik papazlarıyla görüştüğünü öğrenen İngiliz misyonerler, Patriğin Katoliklerle birlikte entrika peşinde olduğunu ve Katolik misyonerlerinin dağıtım kabilelerin arasına girmesine izin verildiğini düşünmüşlerdir. Bu olayın İngiliz misyonuna etkisi ne olursa olsun yine de İngiliz misyonerler bu kötü durumun geçici olacağına inanmışlardır. Riley, Patriğin Katolikliğe geçmesi durumunda Nesturi Matranının Patriğin yeğeni Mar Abraham'ı Patrik olarak kutsayacağını ve misyon çalışmaları eskiden olduğu gibi devam edeceğini düşünmüştür. Riley'in bu düşüncesinden İngiliz misyonerlerin, Patriğin atamasını yapan Nesturi Matranı üzerinde nüfuz sahibi oldukları sonucu çıkarılabilir. Sonuç ne olursa olsun misyonun çalışmalarının boşa gitmeyeceğini düşünen misyon müdürü Maclean de mevcut duruma serinkanlı yaklaşmıştır. Ona göre, Katolik misyonerler Nesturi Patriğini Katolikliğe geçmeye razı etseler bile kabileleri razı etmeleri kolay değildir. Bu durum çok para harcamalarını gerektireceğinden dolayı Katolik misyonerlerin işini epey zorlaştıracaktır. Bunun yanı sıra Katolik misyonerlerin, Nesturilerin dini kitaplarını değiştirmeye başladıklarında hemen bir isyanın patlak vereceğini düşünmüştür⁸⁵.

Browne'un ciddi bir şekilde üstlendiği meşguliyetlerden birisi de Patriğin yeğenlerinin eğitimidir. Browne, müstakbel Patriği yetiştiren kişidir. Müstakbel Patrik Benyamin'in İngiliz misyonundan aldığı eğitim onun fikirlerini etkilememesi düşünülemez.

Aynı zamanda Browne, Surma'ya da çok zaman ayırmış ve ona İngilizce öğretmiştir. Elli yaşındaki Browne ile on üç yaşındaki Surma'nın başkalarından ayrı olarak İngilizce çalışmaları ve beraber yemek yemeleri dedikodu konusu olmuştur. Dedikodu büyük bir skandal olarak Başpiskopos Benson'a kadar ulaşınca Şubat 1896'da Browne, Başpiskoposa gereken açıklamayı yapmak zorunda kalmış ve Browne *Surma ile evlenerek Nesturiler arasına yerleşme* fikrini izah etmiştir. Ona göre, Surma din değiştirerek Anglikan olacak ve bir misyonerin Patriğin damadı olması hasebiyle misyonun Nesturiler üzerine kesin nüfuzu sağlanacaktır. Aslında bu fikir daha önce, 1895 başlarında hasta olan Nesturi Patriğini tedavi etmek ve misyonun Patriğin kardeşi İshai'nin ölümünden dolayı taziyesini ulaştırmak için Koçanis'e gelen başka bir İngiliz misyoner, David Jenks için söz konusu olmuştur. Başpiskopos Benson her iki misyonerin de teklifini kabul etme-

⁸⁵ Coakley, a.g.e., s. 176.

mekle birlikte Browne'a karşı daha sert bir çıkış yapmıştır. Benson'a göre böyle bir evlilik "Browne'un bütün bağımsızlığını kaybetmesi, Patrik ailesinin bir üyesi haline gelmesi demektir. Sonuç olarak bu durum misyonun aptalca bir görüntü oluşturmaya anlamına gelmektedir." Böylece iki misyonerin kaleyi içten fethedebilmek için yapmış olduğu bu sinsice plan, Benson'un muhalefetine takılınca gerçekleşme imkânı bulamamıştır⁸⁶.

Browne ile Nesturi Patriğinin arasındaki ilişkilerin her zaman çok iyi gittiği söylenemez. Zaman zaman Patrik, Browne'a karşı olumsuz tavır takınmış ve ona birtakım problemler çıkarmıştır. Tiyari Nesturileri, geldiği ilk yıl Browne'u pek iyi karşılamamışlardır. Bu nedenle Browne, Tiyari'nin Chumba Köyü'nde mutsuz bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde Browne'un Patrik ve ailesiyle ilişkileri çok iyidir. Browne ilk geldiğinde, Valinin onu Koçanis'ten çıkarma isteğine patriğin karşı çıkması göze çarpmaktadır. Ancak, iki yıl kadar sonra Nesturi Patriği de Browne'a bazı sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Browne, 1889 baharında Chumba'dan Koçanis'e döndüğünde kendisini patrikle kavga içinde bulmuştur. Bazı köylüler, Nesturilerin sunağında uygunsuz bir şekilde ekmek-şarap ayini kutlamaları düzenlemesinden dolayı Browne'u şikâyet etmişlerdir. Köylülerin isteklerine çanak tutan Patrik de, kiliselerin kullanılması konusunda Browne'a daha önce verdiği sözleri geri çekmiştir. O zaman Browne kendine bir ev ve küçük bir kilise yapmak için patrikten arazi rica etmiştir. Bu konuda ona söz verilmiş ve vali de buna razı olmuştur. Ancak Browne araziyi satın alıp inşaat için taş toplamaya başladığında Patrik inşaatın başlamasını belirsiz bir şekilde durdurmuştur. Bu dönemde Patriğin kendisine karşı olan tavrından yılan Browne yazdığı mektupta: "Mar Şemun som balığının oynadığı gibi benimle oynayacak...." demektedir⁸⁷.

Patriğin bu tutarsız tavrı karşısında Riley, Patriğe misyonun faydalarını anlatan ve misyona karşı takınılan bu tutumun devam etmesi durumunda İngiliz misyonerlerin geri çekileceğini belirten bir blöf mektubu yazmıştır. Riley mektubunda, eğer Patrik İngiliz misyonuna, kiliselerine düşman olan diğer misyonlardan daha fazla ehemmiyet vermeyecekse, İngiliz misyonerlerin burada kalmasının hiçbir anlamı kalmayacağını söyleyerek gözdağı vermiştir. Riley, beş ay sonra ikinci bir mektup göndererek: "Eğer bizim misyonerlerimiz kutsallığınız konusunda şüpheye sebep olacaksa, onların faali-

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz: Coakley, a.g.e., s. 197-199.

⁸⁷ Coakley, a.g.e., s. 130-131.

yelerini sürdürmesi zor olacaktır” demiş ve Matran ve diğer Nesturi liderlerinin, İngiliz misyonunun devam etmesini isteyip istemediklerine karar vermeleri için patrikten bir toplantı düzenlemesini istemiştir. Ancak Riley’in blöflerine rağmen Patrik herhangi bir yumuşama göstermemiştir. Bunun üzerine İngiliz misyonerlerden Edington ve Neasan Nisan 1890’da kendilerine verilen talimatlarla birlikte Nesturi Matranını da yanlarına alarak Koçanis’e gitmişler ve misyonun altı isteğinden oluşan bir listeyi Patriğe sunmuşlardır. Nesturi Patriğinden bu listede bulunan şu isteklerin kabul edilmesi istenilmiştir:

- 1) Misyon davetinin Patrik tarafından yeniden teyit edilmesi
- 2) Browne’un evinin Koçanis’e veya başka yere inşa edilip edilemeyeceği kararı
- 3) Okul açma izni için hükümete başvurma sözü
- 4) Nesturi kiliselerinde kutlamalar için İngiliz din adamlarına izin verilmesi
- 5) İngiliz misyonuna diğer misyonlardan daha fazla imtiyaz tanınması
- 6) Köylerdeki misyoner okullarını ziyaret etmek amacıyla Browne’a, aşiretler arasında seyahat yetkisi sağlayan ve patriğin mührünü taşıyan bir mektubun verilmesidir.

İstek listesi kendisine sunulduğunda İngiliz misyonerlere olumsuz cevap veren patrik, daha sonra Matranın da etkisiyle bu şartlarını kabul etmiş ve. Urmiye seyahati sonunda yazın Koçanis’e dönen Browne’a tekrardan çok iyi davranmaya başlamıştır. Hatta Patrik, Aşağı Tiyari’de kalmayı düşünen Browne’u sonbahar sonuna kadar Koçanis’te tutmuştur. Yukarıdaki liste ve Riley’in izlediği tutum dikkate alındığında İngiliz misyonunun Patriğe büyük baskı yaptığı ve Patriklik nezdinde en imtiyazlı misyon teşkilatı olduğu göze çarpmaktadır⁸⁸.

Osmanlı yetkililerinin Browne’a oldukça fazla zorluk çıkardığına değinmiştik. Browne güçlük de olsa bir küçük kilise ve ev yapma izni almayı başarmıştır. Fakat 1893 Temmuz’unda ev ve kilise inşaatına başladığında Patrik yeniden inşaatın durdurulmasını istemiştir. Browne, konsolos yardımcısı Devey aracılığıyla validen yeniden izin istemişse de, vali bu iznin

⁸⁸ Coakley, a.g.e., s. 130-133.

yerel yönetimden alınması gerektiğinde ısrarcı davranmıştır. Mutasarrıf ise Browne'un gizlice bir okul inşa ettiğine inandığından istenilen izni vermemiştir⁸⁹. Aynı yıl İngiliz misyoner heyetinin ikameti amacıyla arsa satın almak için yapılan girişimler de Osmanlı Devleti'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır⁹⁰. 1895'te tekrar izin alındıktan sonra küçük bir kiliseyi de içeren zemin kat aynı yıl içinde bitirildi ve Browne'un apartmanı olan üst kat 1898'de eklenmiştir. İngiliz misyonunun Osmanlı topraklarında yaşayan Nesturiler arasındaki tek mekânı olan bu bina, İngiliz misyonunun görünmez bir sembolü olmuştur⁹¹.

1899 sonuna ulaşıldığında F. N. Heazell isimli misyonerin Tiyari'ye gelmesiyle ilahiyat okulu yeniden açılmıştır. Aşağı Tiyari bölgesinin merkez köyü Salabekan'da karargâhını kuran Heazell, buranın reisi olan Melik Berkhu'nun arkadaşça korumasını sağlamış ve meliğe ait bir evi misyon adına kiralamıştır. Üç kişiyi burada geçiren Heazell mümkün olduğu kadar Tiyari ve Tuhup'a bağlı köylerdeki misyoner okullarını ziyaret etmiş ve buralarda ilaç dağıtmıştır. Bir misyon öğretmeni olan Nesturi Rabban Werda da okullarda Haezell'e yardım etmiştir. Tercüman olarak da Yosip de Keletia isimli bir Nesturi'den yararlanılmıştır. İlk yıl çoğunluğu yetişkinlerden oluşan ve on bir öğrencisi bulunan ilahiyat okulu, öğrenci sayısı bakımından ikinci yılında biraz daha gelişmiştir. Ancak öğrenciler daha önceden kural-lara göre yaşamaya alışkın olmadıklarından okula uyum sorunu çekmişlerdir. Bu nedenle okul döneminin henüz ilk haftalarında, öğrencilerden okulu terk edenler mutlaka olmuştur. Osmanlı topraklarında Nesturilerin yaşadığı iki büyük aşiret bölgesi olan Tiyari ve Tuhup'un farklı köylerinden gelen on dört öğrenci ile ikinci okul senesi de tamamlamıştır. Ancak o yaz Haezell Koçanis'e gittiğinde Tiyari'den gelen bir temsilci kendisinin Tiyari'ye geri dönmesinin istenilmediği bildirmiştir. İngiliz misyonerlerine karşı takınılan bu tür olumsuz tavırlarda genel olarak "başka bir dinden olan İngiliz papaz-larının aramızda yaşamasına ve böylece inançlarımızı bozmasına izin verdiğimiz için Tanrı bize kızgındır" fikri işlenmiştir. Bununla beraber birkaç hafta sonra davet edilmesi üzerine Haezell tekrar Salabekan'a dönmüştür. Ancak her zaman olduğu gibi 1902'de Paskalya Yortusu'nda Tiyari'den ayrıldığında ise bir daha geri dönmemiştir.

⁸⁹ Coakley, *a.g.e.*, s. 200.

⁹⁰ BOA., *Y. MTV.*, 92/30.

⁹¹ Coakley, *a.g.e.*, s. 200.

Haezell ayrılırken, üç yıllık eğitim sonrasında okuldan mezun olan dört öğrenci misyondan sertifika almıştır. Yeteri kadar geliştiği bir dönemde İlahiyat okulunun niçin kapatıldığı kesin olarak anlaşılamamış olup, bununla beraber iki ihtimal mevcuttur. Bunlardan birincisi Diz Mutasarrıfının, ruhsatsız olarak açılan ve hala o şekilde devam eden okulu kapatma tehdididir. 1904 tarihli misyon raporunda, Osmanlı hükümetinin zorluklar çıkardığından bahsedilmesi bu ihtimali biraz kuvvetlendirmektedir. İkincisi ise Haezell'in taktiksel bir geri çekilme ile okulun başka yerde açılması ihtimalidir. Çünkü bu sıralar Urmiye'de bulunan misyon merkezinin Osmanlı topraklarına taşınması kararı alınmış olup şartların olgunlaşması beklenilmektedir⁹².

Misyon Merkezinin Van'a Taşınması

XIX. yüzyılın son yıllarına gelindiğinde İngiliz misyonerlerin faaliyetleri, misyon merkezinin bulunduğu İran'da kötüye gitmeye başlamıştır. Çünkü 1897'de Rus Ortodoks misyonerlerin İran'da faaliyete başlaması ile buradaki Nesturiler Rus misyonerlere eğilim göstermişlerdir. Çok sayıda Nesturi'nin Ortodoks Kilisesine geçen Sepurgan piskoposu Mar Yonan'ın izinden gitmesi İngiliz misyonu için büyük bir hezimet olmuştur⁹³.

İngiliz misyonerler, Sepurgan ve Urmiye bölgelerinde Rus misyonerleriyle rekabet edemediklerinden 1899 sonbaharında bu bölgelerdeki köylerde bulunan okullarının yönetimini Rus meslektaşlarına devretmişlerdir. Ancak Rus misyonerlerinin gidemediği bazı uzak Nesturi yerleşim bölgelerinde faaliyetlerini eskiden olduğu gibi devam ettirmişlerdir. Bununla beraber Urmiye'deki diğer çalışmalarını da sürdürmüşlerdir⁹⁴.

Rus misyonerlerin İran'daki Nesturiler üzerindeki etkin nüfuzu nedeniyle 1899'dan itibaren misyon merkezinin Osmanlı topraklarına taşınması tartışılmaya başlanmış ve bu tedbir uygun görülmüştür. Ancak Osmanlı hükümetinden çalışma izni alınması ve okulların Ortodoks Kilisesine pürüzsüz bir şekilde devir teslimi için bir süre daha Urmiye'de kalınması kararlaştırılmıştır. Bununla beraber misyon binasının yapımı için Osmanlı hükümetinden izin alınamamasına rağmen 1903 yılında misyon merkezi Van'a taşınmıştır. Riley ve Browne Rusya'nın İran'daki faaliyetleri ne derecede

⁹² Coakley, *a.g.e.*, s. 250-253.

⁹³ Yonan, *a.g.e.*, s. 36.

⁹⁴ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363; Coakley, *a.g.e.*, s. 238.

olursa olsun, Osmanlı coğrafyasındaki İngiliz misyonerlik çalışmalarının etkilenmeyeceğini düşünerek, Osmanlı topraklarındaki misyonun geleceğinden umutludurlar. Rus misyonerlerinin Hakkâri'deki misyon faaliyetlerine olabilecek muhtemel etkisi, Rusların misyonlarını Hakkâri dağlık bölgesine genişletmeyi planlayıp planlamamalarına ve patriklik ailesi üzerine oynayıp oynamamalarına bağlıydı. İkinci alternatif göz önüne alındığında Browne, Patriğin kendi misyonlarına sadık kalacağı fikrindedir. Diğer taraftan Rus misyoner papazlarında, İran dışındaki Nesturiler üzerine herhangi bir girişimde bulunma gayreti sezmemişlerdir. Çünkü Ruslar herhangi bir zemin incelemesinde bile bulunmamışlardır⁹⁵. Diğer taraftan Rus tehlikesine karşı Hakkâri dağlarındaki Tiyari ve Tuhup Nesturilerinin yaşadıkları bölgeye yeni misyonerler gönderilerek İngiliz misyonerlerinin çalışma alanı genişletilmiştir⁹⁶.

Misyon merkezi Osmanlı topraklarına taşınmış olsa da, İngiliz misyonerler Urmiye istasyonunu ayakta tutmaya çalışmışlar ve kendilerinden yardım isteyen Nesturi grubundan asla vazgeçilmemesi kararını almışlardır. Rusların İran'da henüz nüfuz edemedikleri iki ya da üç Nesturi bölgesindeki kiliseleri desteklemişlerdir. Merkezin taşındığı senelerde matbaa, ilahiyat okulu ve erkeklerin eğitim gördüğü bir okul Urmiye'deki faaliyetlerini sürdürmüştür. 1909 yılında İngiliz misyonu, İran'daki köylerde yirmi altı okula sahiptir. Ancak bu okulların hepsi de Urmiye dışındadır⁹⁷.

Nesturi Patriğinin dilekçe mektubundan otuz yedi yıl geçtikten sonra İngilizler misyon merkezini Osmanlı topraklarında kurmuşlardır⁹⁸. Misyon merkezinin Van'a taşınmasıyla birlikte misyonun başına W.A. Wigram geçmiştir⁹⁹. Van, mevki bakımından uygun bir seçenek değildir. Çünkü Koçanis'in 100 km kadar kuzeyine düşmektedir ve buradaki Hıristiyan nüfusun hemen hemen hepsi Ermenilerden oluşmaktadır. Misyon merkezinin Nesturilerin yoğun olduğu Hakkâri değil de Van'a taşınmasında en büyük etken İngilizlerin burada konsolosluk açmış olmalarıdır. Bu şekilde İngiliz misyonerler daha fazla himayeye sahip olacaklardır. Misyonerlere karşı kötü tavır takınan Çölemerik, Diz gibi merkezlerin yerel yönetimleri

⁹⁵ Bkz: Coakley, a.g.e., s. 225-227.

⁹⁶ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363.

⁹⁷ Coakley, a.g.e., s. 279.

⁹⁸ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363; Anzerlioğlu, a.g.e., s. 54; Yonan, a.g.e., s. 35.

⁹⁹ Yonan, a.g.e., s. 35.

dikkate alındığında da Van yine tercih sebebidir. Misyona karşı düşmanlık beslemeyen o sıradaki Van Valisi Tahir Paşa İngiliz misyonerlerce sevilen birisidir. 1903 baharında misyon binasının kurulması için henüz ortada bir ferman yoktur, fakat geç de olsa verileceği umudu vardır. Heazell misyon için bir ev kiralamak ve çeşitli düzenlemeler yapmak amacıyla Van'a gitmiştir¹⁰⁰.

Van'da kalıcı bir misyon binasının yapılmasına ihtiyaç vardır, fakat bunun önünde iki büyük engel bulunmaktadır. Birincisi misyonun gelirinin son zamanlarda giderek azalmasıdır. 1897'de £ 3740 olan gelir, sonraki üç yıl devamlı azalmış ve 1900'de de £ 2629'a düşmüştür. 1903'e gelindiğinde gelir £ 2.432'a kadar gerilemiştir. Aynı yıl harcamalar £ 3.261'dir. Yeni açılan Van istasyonu da misyona £ 258 yük getirmiştir. Neticede 1903'ün sonunda £ 748 açık ortaya çıkmıştır. İkincisi ise Osmanlı Devleti'nin misyon binası yapımına izin vermemekte direnmesidir. Misyona bu izni alabilmesi için yaklaşık altı yıl beklemesi gerekecektir. Ancak Şubat 1909'da, Van Valisi Ferit Paşa tarafından Van'da yeni misyon binasının yapımına izin verilmiştir¹⁰¹. Hatta Van vilayeti dâhilindeki Sancaki Köyü'nde Nesturiler için bir okul ve kilise inşasına müsaade edilmiştir¹⁰².

Van merkez olarak seçilince ilahiyat okulu da buraya taşınmış ve Doğu Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen Nesturiler bu okula devam etmişlerdir¹⁰³. Okulun Van'daki ilk yılında yirmi öğrenci eğitim görmüştür. Urmiye'den gelen Wigram, Neasan ve eşine, yeni görev verilen Q. Awimelk isimli Nesturi papaz da eşlik etmiştir. Van'daki ilk yıl sakin ve umut verici bir şekilde geçmiştir. Yaz tatilinde Wigram ve Awimelk tarafından Koçanis'e getirilen öğrenciler, Patrik için bir temsil (oyun) sunmuşlar ve Koçanis ziyaretleri ile temsil sunumlarını geleneksel hale getirmişlerdir. Yazın Wigram ve Awimelk dağlık bölgelerde öğrenci velilerini ziyaret ederek, onlarla da sıkı ilişkiler kurma olanağı bulmuşlardır. İlahiyat okulu ikinci yılında yirmi dört öğrenci ve iki İngiliz, bir yerli papazla eğitim öğretime başlamıştır. Bununla

¹⁰⁰ Coakley, *a.g.e.*, 254.

¹⁰¹ Çok önceden çizilen plana göre misyon binası iki katlıydı. Bina büyük bir okul, yatak odaları, mutfaklar, ahırlar, avlu ve Nesturiler ile İngilizler için ayrı ayrı yapılacak olan küçük kiliselerden oluşmaktadır. İnşa edilmesi düşünülen misyon binasının planı için bkz: Coakley, *a.g.e.*, s. 302.

¹⁰² BOA., *DH.İD.*, 123/4.

¹⁰³ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363.

beraber Neasan'ın Urmiye'ye dönmesiyle yerini Bowdon adlı misyoner aldı¹⁰⁴.

Van'daki okul yavaş yavaş misyonda ağırlığını hissettirmeye başladı. Okul papaz yetiştirirken diğer taraftan genç erkek çocuklarına da hizmet vermekteydi. Genç erkek çocuklar çoğunlukla papazların veya meliklerin çocuklarından seçilmekteydi. Nesturi ileri gelenlerinin çocuklarına verilen eğitimle, bir taraftan Nesturi liderleri üzerinde etkin olmak hedeflenirken diğer taraftan onlar arasında milli önderler yetiştirmek hedefi güdülmekteydi. Okulun müfredatında Klasik Süryanice, İncil, Kilise Tarihi, Coğrafya, Aritmetik ve Türkçe dersleri vardı. İngilizce bazı durumlar haricinde öğretilmemekteydi. Batılı konular hâlâ Nesturilerce tasvip edilmemekteydi. Buna rağmen erkek öğrenciler zaman zaman Batılı kıyafetler giymekteydiler. Okul öğretmenleri Wigram ve Bowdon'u uğraştıran ve kızdıran bazı konular mevcuttu. Bunlardan birisi Van'daki Keldani Piskoposu Mar Yakup Manna'nın kendilerine karşı olan düşmanca tavırlarıydı. Keldani piskoposu 1905'te bir olaydan sonra çocukların bazılarına hediyeler vermiş ve İngiliz misyonu aleyhinde telkinlerde bulunmuştu. İkincisi ise 1906'da Van'da ortaya çıkan kolera salgını idi. Bu olumsuz durum okulun o yılki eğitiminin yarıda kesilmesine sebep oldu. Salgından zarar görmemek için Wigram'ın okul çocuklarıyla beraber Koçanis'e gitmesine ve okulun iki Nesturi öğretmenle idare edilmesine karar verildi. Aslında okulun geçici bir süre için Koçanis'e taşınması misyona önemli bir katkı sağladı. Çünkü Koçanis'te Patriğin on üç yaşındaki Polus ve Zaya isimindeki ikiz olan kardeşleri de okula başladılar. İkiz kardeşler ertesi yıl on beş yaşındaki ağabeyleri Hormuzd ile beraber İngiliz okulunda eğitim almak için Van'a gittiler. Bu arada iki Nesturi daha okulda göreve başladı. Okulda Nesturi kökenli görevlilerin artması, Patriğin okulun patronu gibi gösterilmesi bakımından bir şanstı. İngiliz misyonerler okulu Patriğe aitmiş gibi göstererek, devletin takibatından kurtulmak istemekteydiler. Urmiye okullarının kapanmasıyla, buradaki otuz öğrenci de Van'daki okula nakledildi. Bu öğrencilerin gelmesiyle öğrenciler arasında kıyasıya bir yarış olacağına da inanılmaktaydı. Mevcut ev yeni gelen öğrencilerle dolup taşınca yeni bir ev kiralandı¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Coakley, a.g.e., s. 254-255.

¹⁰⁵ Coakley, a.g.e., s. 225-227.

Van'ın güneyindeki Nesturi köylerinde de yavaş yavaş okulların açılmasıyla İngiliz misyonerlik faaliyetleri devam etmiştir¹⁰⁶. Wigram, Bowdon ve Reed, Van havalisinde hepsi de Katolik etkisi altında olan ve biri dışında küçük ve fakir olan on sekiz Nesturi köyü keşfederek, buralara düzenli ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Adı geçen misyonerlerin yanı sıra Nesturi kökenli Awimelk'in yerini alan okul papazı Q. Ishu, öğretmenlerden bir diğeri olan Rabban Werda ve yüksek rütbeli kabul edilen Patriğin kardeşi Hormuzd tarafından da düzenli olarak ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Bu köylerin en büyük ihtiyacının okul olduğunu tespit eden misyonerler, 1906-1907 döneminde beş okul maddi olarak desteklemişlerdir. 1909-1910 döneminde desteklenen okulların sayısı on ikiye yükselmiştir. Ayrıca Khinu isimli köyde halkın yaptığı kilisenin inşaat ustasının masrafları da misyon tarafından karşılanmıştır¹⁰⁷.

Bu arada Hindistan papazlarından birisi 1894 başlarında Nesturi Patriğine verilmek üzere Musul konsolosu Rassam'a bir mektup göndermiştir. Onun Patrikten ricası, bazen kral tarafından davet edilen Keldani ve Latin papazları gibi, kendilerine bilgili bir piskopos gönderilmesidir. Fakat Nesturiler arasında o kabiliyette pek kimse yoktur. Daha önce Hindistan'a bir misyoner olarak gitmek istediğini açıklayan, baş diyakoz unvanına sahip Awimelk, Browne ve Wigram tarafından en uygun kişi olarak görülmüştür. Bununla beraber misyonerler bu konuda Patriği teşvik etmişlerdir. Ancak 1904'e kadar çok fazla bir gelişme olmamış ve misyon komitesi bu görüşe pek olumlu bakmamıştır. Daha sonra Browne'un önce kendisinin Hindistan'a gidip gerekli incelemeleri yapma teklifi, misyon komitesi ve Başpiskopos tarafından uygun görülmüştür. Bunun üzerine Browne, 1906'da tatil için gittiği İngiltere seyahati dönüşünde doğrudan Hindistan'a geçmiş ve birtakım incelemeler yapmıştır. Bu Browne'un İngiltere seyahati, kendisinin Ortadoğu'daki yirmi yıllık görevi süresince ikinci tatili olması oldukça dikkat çekicidir. Diğer bir ifadeyle Browne'un adanmışlık ruhuyla görev yapan misyonerlerin güzel bir örneği olduğu söylenebilir. Neticede Malabar'daki Hıristiyanların Nesturi Kilisesiyle birleşme istediğine gerçekten inanan Browne'un raporları doğrultusunda Aralık 1897'de Awimelk, Patrik tarafından Mar Timotheas unvanıyla Malabar metropoliti olarak kutsanmış ve Hindistan'a gönderilmiştir. İngiliz misyonunda görev alan bir

¹⁰⁶ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363.

¹⁰⁷ Coakley, a.g.e., s. 301-302.

Nesturi din adamının Hindistan'daki bir kiliseye atanması ile İngiltere, sömürgesi durumunda bulunan bu ülkedeki Nesturi halka daha yakın olmaya ve onları daha iyi kontrol etmeye çalışmıştır¹⁰⁸. Bununla beraber İngiltere, bu sömürgesinde büyük bir Nesturi nüfusunun olduğunu öne sürerek, Osmanlı tebaası olan Nesturiler üzerinde himaye hakkı istemiştir. Böylece, Hıristiyan azınlıklar lehine Osmanlı Devleti'nden birtakım ıslahatlar isteyen ülkelerin başında gelen bu devlet, Osmanlı yönetimi üzerindeki etkisini güçlendirmeye çalışmıştır¹⁰⁹.

1908'de Musul bölgesindeki Keldanilerin Nesturi Kilisesine geçmek için teşebbüste bulunmaları misyonu etkileyecek önemli bir gelişme olmuştur. Bu tarihte Alkosh papazlarından birisi olan Q. Giwargis, Nesturi Patriği tarafından piskopos olarak kutsanarak, Alkosh Köyü'ndeki kiliseye atanmıştır. Bölgedeki Keldanilerin Nesturilerle birleşmesindeki aracı rolü ise İngiliz misyonerler oynamışlardır. Çünkü ihtida etmek isteyen Keldaniler bu harekete başladıklarında Browne'a mektuplar yazarak ondan yardım istemişlerdir. Bu talepler üzerine Browne, misyonu Musul'da bir istasyon kurmaya ikna etmeye çalışmıştır. Ancak yeni bir istasyonun kurulması için misyonun sermayesi yeterli olmamıştır. Hatta misyon maddi bakımdan açık verir duruma gelmiştir. Şartlar yeni bir istasyonun açılmasına imkân verince İngiliz misyonerler, Nesturiliğe geçen Alkosh'taki piskoposa maaş bağlanmasını ya da Musul'da faaliyet gösteren başka bir İngiliz misyonu olan Hıristiyan Misyon Cemiyeti (CMS)'nin Fransız-Keldani girişimlerine karşı mühtedi piskoposa koruma sağlanmasını istemişlerdir. Bunun üzerine misyon komitesi bir papaz gönderilmesini ve Alkosh piskoposuna da küçük bir ekonomik yardımı uygun görmüştür¹¹⁰.

1908'de Osmanlı'da Meşrutiyet'in ilan edilmesi, İngiliz misyonerler tarafından misyonun geleceğini olumlu yönde etkileyecek bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Misyon müdürü Wigram, Meşrutiyetle birlikte yasalar altında daha rahat faaliyet göstereceklerini, Hıristiyan tebaanın eskisi gibi yabancı devlet desteğine çok gereksinim duymayacaklarını, dolayısıyla artık Keldanilerin Fransa'nın desteğine ihtiyacı olmayacağını ve çoğunun Nesturi

¹⁰⁸ Coakley, *a.g.e.*, s. 277-302.

¹⁰⁹ Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 54-55.

¹¹⁰ Bununla beraber Keldanilerin bu yöndeki girişimlerini çok öncelere, Badger dönemine kadar götürmek mümkündür. Fakat Keldani Patriğinin baskıları nedeniyle bir sonuç elde edilememiştir. Coakley, *a.g.e.*, s. 306.

Kilisesine katılmak isteyeceklerini düşünmüştür. 1910 Şubatı'nda Nesturi Kilisesine geçecek Keldanilerin miktarını yüzde yetmiş beş olarak tahmin etmiştir. Ancak Van'da bulunan misyon karargâhının Keldanilerin yaşadığı bu bölgeye uzaklığı büyük bir dezavantajdır. Özellikle kış mevsiminde iletişimde büyük zorluklar yaşanmakta olduğu, misyonerlerin daha önceki tecrübelerinden bilinmektedir. Ayrıca bölgeyi çok iyi tanıyan ihtiyar misyoner Browne'un yerini alabilecek biri bulunamazsa bu zorluk daha ciddi hale gelecektir. Yeni bir istasyon açılmasının çok zor görülmesi ve bu bölgedeki faaliyetlerin daha uygun şartlarda gerçekleşebilmesi için Wigram, misyon merkezinin Musul'a daha yakın bir yerlere taşınması fikrini Başpiskopos Davidson'a onaylattırıştır.

Browne'un Başpiskopos Davidson'a yazdığı son mektubunda Patriğin kendisine karşı ilgisiz tutumundan dolayı baharı İmadiye'de geçirmek istediğinden bahsetmesi dikkat çekicidir. Nesturi Patriğinin Browne'a karşı ilgisizliğinin, Rus misyonerlerle ilişkilerini geliştirmesinden kaynaklanması mümkündür. Çünkü birkaç yıl sonra Nesturi Patriği Ruslarla anlaşarak I. Dünya Savaşına müdahil olacaktır. Nesturilere yardım için kendi parasını bile harcamaktan çekinmeyen Browne'un Eylül 1910'da vefat etmesiyle misyonun işlerinde bir süre durgunluk görülmüştür¹¹¹.

Misyon Merkezinin İmadiye'ye Taşınması

İngiliz misyonerler, Sancaki Köyü'nde Nesturiler için bir okul ve kilise kurmak amacıyla büyük güçlüklerle ruhsat almalarına rağmen, burada herhangi bir bina inşaatına girişmemişler¹¹² ve 1910'da misyon merkezini Van'dan İmadiye'ye taşımışlardır. Aynı yıl Van'daki ilahiyat okulunu da İmadiye'ye nakletmişlerdir. Bu değişiklikte asıl amaç son zamanlarda Nesturi Kilisesine geri dönüşleri ivme kazanan Keldaniler ile bir kısım Yakubi arasında faaliyetleri genişletmektir. İmadiye, Doğu Anadolu Dağlarının güney yakasında bulunmaktadır. Yani Hakkâri'nin güney kenarındadır. Bu bakımdan Nesturilerin yoğun olarak yaşadıkları Pervari'ye yakındır. Zab, Tiyari ve Tuhup'dan sadece bir dağ sırtıyla ayrılmış durumdadır. Bu nedenle dağlı Nesturilerin buraya ulaşması Van'a ulaşmasından çok daha kolay ola-

¹¹¹ Coakley, *a.g.e.*, s. 255, 302-315.

¹¹² BOA., *DH.ID.*, 123/4.

caktır. Urmiye'deki basımevinin de buraya getirilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda Tigris Vadisindeki Nesturilerin ulaşımı daha kolaylaşacaktır¹¹³.

İngiliz misyonerlerin Van'da misyon binası ve okul için aldıkları ferman İmadiye için geçerli olmamıştır. Bunun üzerine İmadiye'de bir okul ve matbaayı içine alan yeni bir bina yapımı için müracaatta bulunmuşlardır. 16 Ağustos 1910 tarihinde de İmadiye'ye hareket etmişler ve yirmi beş katur yükü kitap ve mobilyayı İmadiye'ye, oradan da beş km batıdaki Bibaydi Köyü'ne nakletmişlerdir. Wigram burada iki veya üç ev kiraladıktan sonra yapılacak eğitim faaliyetlerine gerekli ortamı oluşturmak için hemen çalışmalarına başlamıştır¹¹⁴.

Bu sıralar İngiliz diplomatik temsilcilerin de doğrudan misyoner gibi hareket ettiğini Osmanlı arşiv belgelerinden öğrenilmektedir. Misyon merkezinin İmadiye'ye taşınma kararı alınmasından sonra Musul İngiltere konsolos yardımcısı üç ay boyunca Musul ve çevresinde dolaşmış, gittiği yerlerdeki Kürt ve Nesturi aşiret reisleriyle görüşmüş ve bazı mühim noktalarda İngiliz misyoner okullarının açılması için girişimlerde bulunmuştur. Dönemin Musul milletvekilleri Fazıl ve Daver Busfati Beyler, göndermiş oldukları 22.09.1910 tarihli telgrafla birçok zarar vereceklerine inandıkları İngiliz misyoner faaliyetleri konusunda Dâhiliye Nezaretinin dikkatini çekmişlerdir¹¹⁵.

İngiltere konsolos yardımcısı daha sonra İmadiye'ye gelerek kaza merkezinde bir okul açmak istemiştir. Konsolos yardımcısı, misyon müdürü Wigram'ı da beraberinde getirmiştir. Misyonerlerin barınması için bir ev temin etmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Musul'un İmadiye Kazası'nda yaşayan Süryani, Nasranî ve Yahudi halk, kazalarında okul açmak isteyen İngiliz misyonerleri istememişlerdir. Onların burada ikamet etmelerini ve faaliyetlerini engellemek için hem Musul Valiliğine hem de Sadaret'e şikâyetle bulunmuşlardır¹¹⁶.

İmadiye merkezinde uygun ortam bulamayan İngiliz misyonerler, bu kazaya bağlı Bibaydi Köyü'nde okul inşası için hazine topraklarından bir dönüm tarla satın almışlardır. Okul binası için ruhsat almak amacıyla

¹¹³ NARA, *Inquiry Documents*, No: 363; Anzerlioğlu, a.g.e., s. 56.

¹¹⁴ Coakley, a.g.e., s. 307.

¹¹⁵ BOA., *DH.İD.*, 123/4.

¹¹⁶ BOA., *DH.İD.*, 123/4.

hükümete başvurduklarında, inşaata çoktan başlamışlardır. Bunun üzerine Sadaret, Van Valisi'nden inşaatın ruhsatsız olarak inşa edilmesine göz yuman sorumluların cezalandırılmasını istemiştir. Bunun yanı sıra ahalinin müdahalesiyle uygunsuz bir olaya meydan verilmemesini ve gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Misyon merkezinin İmadiye Kazası'na değil de İmadiye'ye yarım saat mesafede bulunan Bibaydi Köyü'ne nakledilmesi, İngilizlerin yerel hükümetten ve buradaki halktan gördükleri tepkinin büyüklüğünü gösterir¹¹⁷.

İmadiye Kazası'nda olduğu gibi Bibaydi Köyü'nde de halk, İngiliz misyonerlerden rahatsız olmuş ve onlar tarafından yapılmakta olan okul inşaatının durdurulmasını istemiştir. Çünkü halka göre İngiliz misyonerler okul namıyla adeta bir kale inşa etmişlerdir. Bu nedenle köy halkı Musul Valiliğine ve Dâhiliye Nazırlığına yirmi sekiz imzalı bir şikâyet dilekçesi göndermiştir. Şikâyet dilekçesinde, Mecelle sayesinde eğitimin her tarafa yayılmakta olduğu ve Osmanlı Devleti'nin tebaasının çocuklarının talim ve terbiyesini taahhüt ettiği belirtilmiştir. Bu nedenle onlara göre, misyoner okullarına asla ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu okulların açılmasının o zaman ve gelecekte doğuracağı zararlar göz önünde bulundurulup binalarının yapılmasına müsaade edilmemesi istenilmektedir. Ayrıca bunun yapılması için Doğu Anadolu halkının her türlü kanuni yollara başvuracağından bahsedilmektedir¹¹⁸.

İngilizlerin Nesturilerle süregelen ilişkilerinin ileride büyük bir gaileye sebep olacağı düşüncesi köy muhtarlarının da zihinlerinde yer etmiştir. Onlara göre bölgedeki Nesturiler dik başlılık göstermekte ve Osmanlı hükümetini yok saymaktadırlar.

Dâhiliye Nezaretinden 22 Eylül 1910 tarihinde cevap olarak Musul vilayetine yazılan yazıda, misyonerlerin yeniden ruhsatsız okul açmalarına müsaade edilmemesi istenmiştir. Bibaydi Köyü'nde yapılmakta olan binanın yapımının durdurulmaması durumunda ahalinin menfi bir teşebbüste bulunacağı endişesi hâkimdir¹¹⁹.

Sonuçta İngiliz misyonerler 1911 başlarında yeniden eğitim öğretime başlamışlardır. Ancak okul açıldığında bir düzineden daha az öğrencileri

¹¹⁷ BOA., *DH.İD.*, 123/4.

¹¹⁸ BOA., *DH.İD.*, 123/4; Coakley, *a.g.e.*, s. 308.

¹¹⁹ BOA., *DH.İD.*, 123/4.

olması vardır. 1912 Şubat'ında okulun açılması için ferman yayınlanmışsa da işler umulduğu gibi gitmemiş ve İngiliz misyonerler Osmanlı topraklarını terk etmeye başlamışlardır¹²⁰. 1912'de sadece ABD uyruklu yerli papazlardan Neasan kalmıştır¹²¹. Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin birbirine düşman olduğu I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Canterbury Başpiskoposluğu Nesturiler arasındaki faaliyetlerini tamamen geri çekmeyi uygun görmüştür. İran'daki Nesturiler üzerine faaliyet gösteren İngiliz misyonerler de geri çekilmişler ve Urmiye istasyonundaki da mal ve mülklerini Amerikan misyonuna devretmişlerdir¹²².

Sonuç

İngiliz misyonerlerin Nesturiler üzerindeki faaliyetlerinin asıl sebebi nedir sorusuna verilecek cevap, siyaset olmalıdır. Nesturiler üzerine yapılan siyasetin sebebi ise onların yaşadıkları Doğu Anadolu ve Urmiye bölgelerinin stratejik bakımdan büyük önem teşkil etmesidir. Yani İngiltere, kuzey-güney doğrultusundaki bu koridordan geçerek Akdeniz'e açılmak isteyen Rusya'ya, Uzakdoğu'daki sömürgelerinin güvenliği açısından engellemeye çalışmıştır. Bu nedenle İngiltere, hamiliğini yaptığı misyonerleri vasıtasıyla Nesturiler arasında nüfuzunu güçlendirmek istemiştir.

1840'lı yıllarda patriklik makamında bulunan Patrik Abraham'ın tavırlarından anlaşılmaktadır ki, İngiltere, misyonerler aracılığıyla Nesturilere politik destek vaat etmiştir. "Şark meselesinin" Anadolu topraklarına kaydığı XIX. yüzyılın son çeyreğinde ve Nesturilerin Rusya'ya meyil ettiği bir dönemde İngiliz misyonerlerinin yeniden Nesturiler arasında yoğun bir faaliyette bulunmaları, özellikle de onların dünyevi liderliğini de üstlenmiş olan patrikleriyle yakın temas halinde olmaları tesadüfi değildir. Nesturiler arasında faaliyet gösteren İngiliz misyonerlerine ait raporların Canterbury Başpiskoposluğu kanalıyla İngiltere hükümetine düzenli olarak iletilmesi, "Nesturi Misyonu"nun asıl görevinin politik olduğunun bir göstergesidir.

Nesturilerin İngiliz misyonerleri çağırılmalarının ve onlarla genelde iyi ilişkiler içerisinde olmalarının esas sebebi de siyasettir. Çünkü Nesturiler, tâbiyetinde yaşadıkları Osmanlı Devleti'ne karşı güçlü bir Batılı devletin korumasını sağlamak istemişlerdir. Bu müsait ortamda İngiliz misyonerlerin fa-

¹²⁰ Coakley, *a.g.e.*, s. 308-314.

¹²¹ Yonan, *a.g.e.*, s. 35.

¹²² NARA, *Inquiry Documents*, No: 363; Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s. 56-57.

aliyetleri, Nesturilerin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumlarına olumsuz yansımıştır. Nitekim XX. yüzyıla gelindiğinde, milliyetçilik fikirlerinin etkisiyle Nesturilerin korunma istekleri bağımsızlık hayallerine dönüşmüştür.

Aynı zamanda Nesturilerin, Canterbury Başpiskoposluğuna bağlı misyonerler aracılığıyla İngiltere'den destek vaatleri almaları, kendilerini güçlü görerek yaşadıkları bölgede Kürtlerle nüfuz mücadelesine girişmelerine sebep olmuştur. Nesturilerin bu tutumları daha sonraki süreçte iki toplum arasında ciddi çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti, politik hedefler doğrultusunda topraklarına geldiklerini düşündüğü İngiliz misyonerlerin faaliyetlerini dikkatle izlemiştir. Aynı zamanda Nesturilerin yabancılara bakışlarını dikkate alarak, misyoner-Nesturi birlikteliğinin zararlı etkilerini önlemeye ya da en azından asgariye indirmeye çalışmıştır. Nesturilerin misyonerlere olan ilgisini azaltmak amacıyla patriğin maaş ve çeşitli hediyelerle taltif edilmesi, önemli Nesturi liderlerine nahiye müdürlüklerinin verilmesi, Nesturi çocukları için okulların açılması, yaşadıkları bölgede idari düzenlemelere gidilmesi ve Kürtlerin kendileri üzerine olan tecavüzlerinin önlenmesi gibi bir kısım tedbirler almıştır.